

Խմբագրութիւնը յօդածները կը ճառուի է, ևնթարկուի
փոփոխութեան և չըստպիլիքը (եւեթ քերթից պակաս)
չի վերադարձնուի:

անձնական անտեղծութիւն խմբագրի հետ
ԵՐԵՎԱՆԻ Ե ԴԻՐԱԿԱՆ ԺՈՒՆԱԿԱՆ Ժ. 11-12:

Յայտարարութիւն ընդունուի է ամեն լիզով Տարազի
յայտարարական առջը առաջին երես 40 կ., վերջին 25 կ.
մանրատառ (պրակտ): Արտատաշխանից կը կնակի: Շատ
անգամ կը կնակուի անանձին համաձայնութեամբ:
Ազգիւր-Տարազ ամսական 33 կ.
Տարազի ներկայ Ա-ը (VI-րդ հրտ.) 1 ր.

000000

Խմբագրութիւն - Թիֆլիս, Գօլօվինսկի պողոտայի, տ.
№ 41, բաց է ամեն օր (բացի տօն և կիրակի օրերէն)
տո. 10¹/₂ ժ. մինչև 2 ր կէսօրէն յետոյ:
Голов. пр., 41 Տեղեֆոն 16-90

Գեղագիտական, Գրական, Հասարակական, Բնաստատական, Բաղարագիտական
Պ Ա Տ Կ Ե Ր Ա Ջ Ա Ր Դ Հ Ա Ն Դ Է Ս

Բաննովեցիորդ տարի ՓԵՏՐԻԱՐ № 2. 1915—XXVI
Հասցէն՝ Тифлис, Редакция „ТАРАЗ“. Tiflis (Caucase), Direction „TARAZ“

ՇԱՐՈՒՆԱԿԻՈՒՄ Է 1915 Թ. ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

ԳՐԱԿԱՆ-ԳԵՂԱԳԻՏԱԿԱՆ ՍԱԼՕՆ

այսօր, ուրբաթ, փետր. 6-ին Գրական-Գեղագիտական Սալօնի հերթական հանգի-
սաւոր երեկոյթը նւիրուի է Վրաստանի պայծառ փարոս և նրա զբաղւոյթութեան
պարծանք բանաստեղծ

Ա Կ Ա Կ Ի Ծ Ե Ր Ե Թ Ե Լ Ո Ւ

յիշատակին: Այսու հրաւիրուի են շնորհ բերել քաղաքումս գտնուող բոլոր ազգու-
թիւններին պատկանող արեւստագէտները, լրագրողները, գեղագէտները իրանց
ընտանիքներով և Տարազի բաժանորդները: Սրանց առանձին հրաւիրագիր չէ ու-
ղարկուի:

ՍԿԻՋԲԸ 9 Ժ. ԵՐԵՎԱՆ

Սիրելի ամուսնու՝ ԶԱԽԱՆ-ԵՎԻ ԲԱԼՈՒՆԵԱՆԻ անակնունդի
մահուան առիւ Հայոց ազգային հաստատութիւններ, մամուլի
ներկայացուցիչներ, խմբագրութիւններ, հայ եւ օտարազգի
հասարակական գործիչներ, ամուսնու սիրածան բնկերներ եւ
մեծերիւ պատգամակիցներ մխիթարական հետազոտութիւն, ցատկ-
ցատկան նամակներով ամօնել են ինձ եւ իմ բնականից վի-
նակած ծանր վիճակը. ինչպէս եւ յարգել հանգուցեալի յիշա-
սակը, մամուլի կօնքով համակրական արտայայտութեամբ,
գնահատելով նրա գրական եւ հասարակական գործունէութիւնը:
Խորապէս զգացած իմ սոսի պահուն ցոյց տաւ այդպիսի
սիրածան վերաբերմունքից, ամենից խորին շնորհապար-
տութեամբ հաւատարմութիւն եւ յայտնում:

Վարդան, Բաղդուխան.

18 յունուարի 1915 թ.
Արմաւիր.

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն

Ն Կ Ա Ր Ն Ե Ր

Ակակի Ծերեթիւի.
Մեծերի, Շուշանիկի գրեթեմանը.
Շուշանիկ, Վարդան Մամիկոնեանի զուտար, Վրաստանի թագուհի.
Ակակի Ծերեթիւի գաղաղում.
Մայր Արարիսը զրկախառնուի է իր քոյր Քուռ գետի հետ:
Ակակի Ծերեթիւի, վառվառն երկտասարդ.
Ռուբէն Ղորղանեան.
Եկատերինա և Ալէքսանդր Կրիշտօպենկօ.
Ջաւադ-բէկ Բալուզեան.
Գրիգոր Իվ. Թոյիձէ.
Նիկոլայ Մելիք-Շահնազարեանց.
Ակակի Ծերեթիւի ուսանող.

Սալմաստ.
Վան-Բրանդտ.
Օլ. Մայսուրեան.
Աւստրիական զօրքերը.

Ն Ի Ի Թ.

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի կոնդակը.
Ակակի Ծերեթիւի մահուան շուրջ.
Հայ տիկնայք V-րդ դարում † Սիմէօն Հախումեան
Բացարձակ նամակ. Ակակի Ծերեթիւի Տ. Նազարեան
Իւանն ու Վահանը եղբայրացան,
(պատկեր պատերազմի բեմից) Ատրպետ
Աւարայրի ճակատամարտը ուղիւ-
կան տեսակէտից Ա. Երկաթ

ՄԱՀԱՅՈՒՑԱԿ

Ակակի Ծերեթիւի.
Ռուբէն Ղորղանեան.
Եկատերինա Կրիշտօպենկօ-
Ջաւադ-բէկ Բալուզեան.
Նիկոլայ Մելիք-Շահնազարեանց.

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ

Մի մօտենար օտարական... Գր. Միրզոյեանց.
Գիրվանա Մե-Դուշա.

ՆԿԱՐԱԳՐԱԿԱՆ

Մեր փախուստը Սալմաստից... Ա. Շոնեանց.

ԹԱՏՐՈՆ Ե ԵՐԱԺՇՈՒԹԻՒՆ

Չմեղային սեղօնը Թիֆլիսում Tigo.

ԳՐԱԿԱՆ-ԳԵՂԱԳԻՏԱԿԱՆ ՍԱԼՕՆ

Տաճկ. վիլայէթ. անտեսական վիճակը. Պարոյր Աթանասեան.
Նամակներ խմբագրին Մ. Չերազ. Ս. Պաշտունի Զարարեանց
Ազրիւր-Տարազի նւիրողներ
Գրքեր ու մտքեր.

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Կ Ո Ն Դ Ա Կ

ՄԵՆԵՆՅՆ ՀՆՅՈՑ ՎԵՃԱԲԱՆԻ ԿԱՐՈՂԻԿՈՍԻ

ԳԼԵՐԻ ԺԱՌԱՅ ԶԻՄՈՍԻ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԵՒ ԱՆՃԱՍԱՆԵԼԻ ԿԱՌՈՒՄԻ ԱՍՏՈՒՆՈՅ ԵՄԻՍԿՈՒՍԱՍԱԿԵՍ ԵՒ ԿԱՐՈՂԻԿՈՍ ԱՄԲԵՆԱՅԻՆ ՀԱՅՈՅ, ԴԱՅՐԱՎՈՅԻՆ ՊԱՏՐԻԱՐԽԻ ՀԱՄԱԳԿԱԿԱՆ ՆԱԽԱՄԵԾԱՐ ԱՐԱՐԱՍԿԱՆ ԱՌԱՖԵԼԱԿԱՆ ՄԱՅՐ ԵԿԵՂԵՑՈՅ ՄԵՐՈՅ ԿԱՐՈՂԻԿԻ ԷՋԻՖԻԱԾՆԻ

Գերապատիւ տ. Եփրեմ, տ. Բագրատ, տ. Մատթէոս եպիսկոպոսաց եւ բարձրապատիւ տ. Գաւրեղին, տ. Բարդէն եւ տ. Վրթանէս վարդապետաց, հարազատ որդւոց Մայր Աթոռոյս ողջոյն եւ օրհնութիւն Հայրապետական:

Դարձեալ լսեմք ի Հայաստան աշխարհէ զողբս եւ զաղաղակս անօգնական եւ անաշուտան սիրելի զաւակաց: Գիտէք արդէն, զի ի վերջին աւուրս յանկարծակի թշուառութիւնք եւ սոսկալի արհաւիրք եկին հասին ի վերայ զաւակացս, յորոց բազումք թողեալ զհայրենի տունս եւ զամենայն ստացուածս իւրեանց ի Տաճկահայաստանի եւ յԱտրպատականի, սարսափահար եւ խելակորոյս լեալ, փախեան ի սահմանս մեր եւ այսօր հաղաւորութիւնս կանայք եւ անմեղ մանկունք եւ ծերք, ժողովեալք աստ ի Ս. Էջմիածին, ընդ հովանեալ Մայր Աթոռոյս, խնդրեն ի Մէնջ զօգնութիւն:

Յանկացեալ Մեր ընդ փոյթ հասանել յօգնութիւն արկածելոց, զիմեցաք առ պարտաճանաչ հոգեւոր որդիս մեր, յորոց ոմանք շարժեալ ի մարդասիրական վեհ զգացմանց, ազնուարար արկին զլուծայս իւրեանց յաղագիրն գանձանակ վասն փրկելոյ զկեանս արկածելոց եւ տառապելոց:

Այդ՝ անհրաժեշտ համարելով զկազմակերպումն քրիստոնէական օգնութեան վասն հազարաւոր զաւակացս, այսու հայրապետական Կոնգակոսոս նշանակեմք զՁեզ անդամս Կարգադիր Յանձնաժողովոյ Եղբայրականօգնութեան ընդ անմիջական հսկողութեամբ եւ անօրէնութեամբ Մերով եւ պատուէր տամք ձեզ կատարել զյետադայս:

Ա) Փութով ժողովել ի մի զամենայն տեղեկութիւնս զհայ զաղթականաց, որք ի պատճառս Ռուս-Տաճկական պատերազմի, թողեալ են զտունս եւ զստացուածքս իւրեանց եւ զտանին ի թշուառ կացութեան, ցրուեալք յայլ եւ յայլ տեղիս:

Բ) Քննել ի ձեռն մասնաժողովոց, ներկայացնաց եւ վստահելի անձանց զվիճակ նոցա եւ զհետեանացն յայտ առնել Մեզ ի անօրէնութիւն:

Գ) Մտանել ի բանակցութիւն ընդ Յանձնաժողովս Եղբայրական օգնութեան. հաստատելս Կոնգակոբ Մերովք ի զանազան քաղաքք, տալով նոցա զկարեւոր տեղեկութիւնս վասն զաղթականաց եւ ինդրելով ի նոցանէ զտեղեկագիրս գործունէութեան իւրեանց, մատուցանել Մեզ ի գիտութիւն:

Դ) Միաւորել զգործունէութիւնս ամենայն Յանձնաժողովոց Եղբայրական օգնութեան եւ, ի գէշս անհրաժեշտութեան, նախապէս ընկալեալ ի Մէնջ զկարեւոր հրահանգս, հրաւիրել աստ ի Ս. Էջմիածին զներկայացուցչիս նոցա ի խորհրդակցութիւն՝ վասն որոշելոյ զընդհանուր սկզբունքս գործունէութեան յօլուտ զաղթականաց:

Ե) Խորհրդակցել պարբերաբար ընդ ներկայացուցչիս մերձակայ քաղաքաց եւ սահմանազուլս աւանից վասն կանոնաւորապէս պահպանելոյ եւ բնակեցուցանելոյ զգաղթականս ի շրջակայ գիւղօրայս, յայսմ ցրտագիրն եղանակի:

Ձ) Խնամել ըստ ամենայնի եւ տալ նոցա զբժշկական օգնութիւնս, սփոփել եւ մխիթարել զնոսա հոգեպէս:

Է) Ստանալ ի Սինօղէ Ս. Էջմիածնի զմապաւինեալ մատեան եւ պահել զամենայն հաշիւս կանոնաւորութեամբ եւ կանխադրյալ թոյլտուութեամբ Մերով ստանալ ի գանձապահէ Մայր Աթոռոյս զանհրաժեշտ դրամս ի նուիրատուութեանց յօլուտ զաղթականաց:

Լիայոյս եմք, զի զուր, որ զեակք հոգեւորք, առաջի աչաց ունելով զղբալի եւ զյուսահատ վիճակ եւ զսոսկալի տառապանս զաղթականաց մերոց, զործեսլիք ամենայն եռանդեամբ եւ անձնութիւնս ի թեթեացումն աղգային աղէտից:

Լիայոյս եմք նոյնպէս, զի զերապատիւ առաջնորդք, Յանձնաժողովք Եղբայրական օգնութեան, աղգային գործիչք մեր, բարեգործք եւ կարողաւորք յամենայն կողմանց փութով օժանդակեցին նուիրատուութեամբք իւրեանց վասն զժրագոյ զաղթականաց մերոց:

Աղօթեմք առ Աստուած վասն փրկութեան աղգիս Հայոց յամենայն վտանգից եւ ի փորձութեանց:

Ողջ լերուք, զօրացեալ շնորհօք Ս. Հոգւոյն եւ օրհնեալ ի մէջն. Ամէն:

Ի վերայ իսկականին ստորագր. ԳԼԵՐԻ Ե.

Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց

Ի 28 դեկտեմբերի 1914 ամի
ըստ Տոմարիս Ռ. Յ. Կ. Գ.
Ի Հայրապետութեան մերում Գ. ամի
յԱրարատեան Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի:

Ի Վաղարշապատ
Ռ. 1990

ԱԿԱԿԻ ԾԵՐԵԹԵԼՈՒ մանան ԵՄԻՍՅ

Կայծակի տրագուծեամբ յուն. 26-ի առաւօտեան Թիֆլիսում գուժեց Վրաստանի հայրենատենչ երգիչ Ակակի Ծերեթելու մահը: Թիֆլիսի բոլոր ազգութիւնները հասարակական, կուլտուրական հաստատութիւնները միացրին իրանց վիշտը վրացիներին հետ: Ակակի հոգեհանգիստներ վրաց Քաշէթ, Անչիսխատ, Սիօն տաճարներում: Ժողովրդական Տանը, վրաց ուսումնարաններում եւ ժողովատեղիներում:

Սիօնում զամբանական խօսեց Վրաստանի սրբազան էքզարքիւս յատուր հեռագրով մխիթարանք յայտնեց բանաստեղծի այրուն եւ ժառանգներին: Հեռագիրներ են ուղարկել քաղաքի բոլոր քաղաքակրթական եւ հասարակական հաստատութիւնները Սաշխիսի հանգուցեալի ընտանիքին:

Մենք ցաւակցութիւն յայտնեցինք վրայ Սախալիսօ փոքրցելի, Նախալուի եւ Թէմիթի թերթերին ու բանաստեղծի ընտանիքին հետեւալ հեռագիրը ուղարկեցինք:

Աղբիւրը, Տարագը եւ Գրական - Գեղագիտական Սալօնը ողբում են չքնաղ Վրաստանի պայծառ փարոսի կորուստը: Փսոք անմահ բանաստեղծին:

Վրաց ազգի բոլոր դասակարգերի հրատապ ընդհանուր ժողովը ընտրեց թաղման եւ յուզարկաւորութեան Կարգադիր Մանաժողով: Սրա որոշումով Սաշխիսից յատուկ գնացքով բանաստեղծի աճիւնը փետր. 4-ին Սաշխիսից բերում է Թիֆլիս: Մեծ կայարաններում գնացքը կանգ է առնում եւ հնարաւորութիւն տալիս Վրաստանի ժողովրդին իր երգչին ովսանայ, մնաս բարե ասելու: Այսօր հինգշաբթի, փետր. 5-ին. Յաճիւնը կը ժամանէ Թիֆլիս: Երկաթուղու կայարանից թափօրը կանցնէ մեծ փողոցներով եւ կը մտնէ Քաշէթի եկեղեցին: Թաղումը, կիրաւի, փետր. 8-ին:

Աղբիւրից, Տարագից եւ Գրական Գեղագիտ. Սալօնից բանաստեղծի թաղմանը թերթիս խմբագրի հետ ներկայացուցիչներ կը լինեն պ. պ. Աւետիք Եղեկեան բժշկապետ Բ. Նաւասարդեան եւ նկարիչ Արշակ Ֆէտաճեան:

Մասնաժողովի որոշումով վրաց գերեզմանի առաջ ճառեր չեն արտասանելու, այլ միայն Երեւանեան հրապարակի վրայ եւ ուրիշ լեռան ստորոտում:

Տագադին պատկերներ չեն տրուել, փոխարէնը կազմում է ֆոնդ բանաստեղծի յիշատակին վրաց Ազգադրական եւ Պատմական ընկերութեան մէջ:

Ուրբաթ, Գրական-Գեղագիտական Սալօնի հանգիստաւոր երեկոյթը նախընտրւ է Ակակի Ծերեթելու յիշատակին: Յատուկ հրաւերներ են ուղարկւած վրաց բոլոր քաղաքակրթական, հասարակական հաստատութիւններին եւ սրանց զեկավարներին ու ընտանիքներին:

Ձգացւած սողիւր ու էջիւր են նախընտրուական բոլոր պարբերականները հանգուցեալ բանաստեղծի քնարին ու յիշատակին:

Վրաստանի բոլոր անկիւններից եկել եւ շարունակ զալիս են պատգամաւորներ թաղմանը:

ԽՄԲԱԳԻՐ-ՇՐԱՏԱՐԱԿԻՉ

REDACTEUR EN CHIEF ET DIRECTEUR

Տիգրան Նազարեան

Tigran Nazarian

ԹԻՖԼԻՍ

№ 2

ՓԵՏՐԻԱՐ

XXVI—1915

TIFLIS

Գրեց Մ. Ս. Ս. Ս.
Պատ. Գ. Ս. Ս.

ԱԿԱԿԻ ԾԵՐԵԹԵԼԻ

Ծն. 9 յունիսի 1840 թ. Սխւիդ + 26 յունւարի 1915 թ.

ՀԱՅ ԿԱՆԱՅՔ ՀԻՆԳԵՐՐՈՐԴ ԴԱՐՈՒՄ

Իկնայք փափկասունք Հայոց աշխարհին
Եկան ժողուեցան ու խորհուրդ արին.
«Զըմնաց այր մարդ հայրենի երկրում,
Զըմնաց որդի մայրենի գրկում.

Սուրբ հայրենիքը կանչել է նրանց,
Դուրս գալ կատաղած թշնամու դիմաց.
Առիւծների պէս կուել ու մեռնել,
Հայրենի հողը պարսկից ազատել:

Գնաց և՛ Վարդան և՛ Վահան, Տաճատ.
Գնաց և՛ ստրուկ և՛ իշխան ազատ
Իսկ մենք մնացինք մեր պալատներում
Փափկասուն կեանքի անվայել դրկում:

Մեր դահլիճները ոսկեզօծ նախշած,
Մեր գաթաները շաքարով թխած.
Հագնում ենք ոսկի օղեր, մանեակներ,
Մեռաքս ու կերպաս, թանկագին քարեր»:

ԹԻՖԼԻՍ. ՄԵՏԵՆ.

Շուշանիկի բանտը եւ գերեզմանը:

Տիկնայք փափկասունք հայոց աշխարհին
Եկան ժողուեցան ու խորհուրդ արին.
«Զըմնաց այր մարդ հայրենի երկրում,
Զըմնաց որդի մայրենի գրկում:

Էլ ձեռք համար են ոսկի և արծաթ,
Էլ ինչձեռք հագնենք յակինթ, ադամանդ.
Էլ ձեռք համար մենք հագնենք, զարդարենք,
Ճոխ դահլիճներում էլ ձեռք սպասենք:

Մեր որդիները, մեր առիւծ մարդիկ՝
Մինը կսպանէ հինգ հազար պարսիկ.
Բայց չի կշտանալ՝ կը գնայ շարունակ
Մինչև վերաւոր ընկնի ծառի տակ:

ՍՈՒՐԻ ՇՈՒՇԱՆԻԿ (ղուստը Վարդան Մամիկոնեանի)

Եւ նրան չեն տալ մի բաժակ ցուրտ ջուր,
Երբ նրան կայրէ մահու դաժան հուր.
Եւ նա կը մեռնի տանջւած պապակով,
Իսկ մենք ապրում ենք այստեղ ապահով»:

Տիկնայք փափկասունք հայոց աշխարհին
Կանչեցին իրանց աղախիններին.

— «Առէք այս ամենն, ասացին նրանք՝
Ոսկի ադամանդ, ակն ու զարդարանք.
Տարէք, ծախեցէք վաշխառուներին,
Կիսով տուեցէք, թէ գին չըտուին.
Կտաւ առէք շատ, վերակապ շինէք,
Վէրք զովացնող դեղեր շատ առէք»:

Եւ շուտ կարեցին բոլոր հայ կուսանք
Հազար երեսուն վէրքերի կապանք.
Մի վայրկենի մէջ կապեցին բեռներ
Եւ ժողովեցին առոյգ նժոյգներ:

Հնչեց բամբուռ, երգեցին կոյսեր,
Ամեն մէկի ձեռքին փայլեց մի սուսեր.
Տիկնայք փափկասունք հայոց աշխարհին
Դէպի յԱւարայր թռան, սլացին...
(Ա.Գ.ԲԻՐ)

† ՍԻՄԵՕՆ ՀԱՅՈՒՄՆԱՆ

ԱԿԱԿԻ ԾԵՐԵԹԵԼԻՆ ԴԱԳԱՂՈՒՄ

Բ ա ց ա ր ձ ա կ ն ա մ ա կ ե ե ր .

LVI

Նորերս մի որոշ շրջանում մենք հարց ու փորձ արինք թէ ով է համայն հայութեան մէջ այն անձը, որ առանց վերապահութեան մեր ազգի մտքի, սրտի, տենչանքների ու ձգտումների մարմնացեալ ղեկավար ընդունւի ամենքից: Մեր ստացած պատասխանների մէջ այնքան անուններ կային, որքան և հայ կայ աշխարհիս երեսին...

Մենք աներկբայ էինք, եթէ նման հարցով դիմէինք մեզ եղբայրակից վրաց ազգին, նա միայն մի անուն կասէր: Եւ այդ անունը այսօր, թէև տագնապի մէջ, մեծ պաշտամունքով այդ ազգը բերում է իր պատմական մայրաքաղաք Թիֆլիսը, որպէսզի համայն Վերաստունն իր բոլոր մասունքներով, իր բոլոր դասակարգերով, իր կրթական, դպրոցական, հասարակական բոլոր հիմնարկութիւններով երկրպագէ նրա ածինը:

Այսօր չքնաղ Վրաստունը խորասուզւած վշտի մէջ, ողբում է մահկանացուն իր հոյակապ բանաստեղծի: Սրա քնարը աւելի քան կէս դար մերթ դալալել է իր հրաշագեղ հայրենիքի փառքն ու գեղանիութիւնը օրհնաբանելով, մերթ մոռնել, կըսկըծել է հայրենիքի խորունկ վէրքերն ու վշտերը թւելով, Նդել են օրեր, երբ հայրենատենչ բանաստեղծը շարտել է քնարը մի անկիւն ու իր սուր գրչով հարւածներ տւել, մարաւնչել նոյնիսկ իր բաղդակից հայերիս դէմ: Հարւածը պատասխանւել է հարւածով, բայց երկու կողմն էլ միմեանց հարւածել են, որովհետև դառն յուսահատութիւնով լի իրանց բաժակները շատ նւազ են եղել

իսկական թշնամիւ գլխին կոտրելու:

Իսկ թշնամին՝ խաւարն ու տգիտութիւնը, թիւրիմացութիւնն ու տնտեսական անապահովութիւնը խեղդում, հալումաշ էին անում համահաւասար թէ վրացուն և թէ հային:

Փառք նրան, որին Նախախնամութիւնը պարգևել էր իր աստուածային շնորհն ու օրհնութիւնը և ուղարկել խաւարում խորասուզւած Վրաստանին մարգարէանալու և ուսուցանելու թէ՛ սթափւիր հայրենիք, քո խաւարային նիրհից...

Եւ նազանի Վրաստունը ականջը կախեց, քի հարադատ մարգարէի պատգամները կատարեց: Ամբողջ Վրաստունը դպրոցների ցանցերով միացրեց: Հիմնեց քաղաքակրթական ընկերութիւններ ու հաստատութիւններ: Գիւղ ու աւան չը մնաց ուր չը մտնէր գիր ու լրագիր: Եւ չը մնաց ամբողջ Վրաստանում գէթ մի ուսմիկ, թէ ազնւական, գէթ մի ծեր թէ մանուկ, որ բերան արած չերգէր կամ ողբար իր պաշտելի Ակակու մէկը միւսից խորիմաստ ու սքանչելի մեղեդիները:

Ու թող օրհնւի ու յաւերժ մնայ յիշատակը հայրենատենչ Ակակի Ծերեթելու: Եւ թող Յիսուսի ասածի նմանայդ մի եզակի հատիկը սև հողին աւանդ լինելով, նորանոր Ակակիներ թողրոջ ծիւեր բարձրանան:

Եւ թող, այսօր դաժան ձմեռ, սգաւոր Վրաստանի գեղածիծաղ զարնանաբոյր արշալոյսը բացւի և պայծառ ու անդորր շատ դարեր բարդաւաճէ:

Յ. Եսայի

ԻՒԱՆՆ ՈՒ ՎԱՀԱՆԸ ԵՂԲԱՅՐԱՑԱՆ

Պատկեր պատերազմի բեմից

Գիշեր էր, դեկտեմբերի սկզբների սարսափելի ցուրտ և քամի գիշեր: Մութն էր, սոսկալի մոայլը պատել էր աշխարհին: Երկինքը պարզ էր և աստղերը շողողում էին, բայց երկնակամարը կորցրել էր իր լազուր գոյնը, նա լաջվարդի նման մթնադնել էր, իսկ աստղերը ոսկու պէս չէին փայլում, այլ կարծես ցըրտից սառել, արծաթի ցուք էին ստացել: Պատաշունչ հովերը չորացնում էին ամեն կենդանություն: Այս սոսկալի սուղոցները սահում էին գնդացիների և հրետանիի ռումբերի նման՝ ահաբեկելով ամեն մի շնչաւոր:

Այդ սոսկալի ժամին, կէս գիշերից քիչ առաջ Միշկինից ճանապարհ ընկած ղինուր Վահանը, իր սիւնեցի նոյնի թիկունքին կպած, առաջ էր գալիս դէպի Հանագեօզ, փաթաթւած իր տառակոտի մէջ: Ցուրտն այն աստիճանի սաստկացել էր, որ նրա աչքերից արտասուք էր քաղում և վայր գլորում, որոնք դետին չը հասած սառչում և մարդարտանման թափւում էին ձիւնի վրայ: Ձիու արագ ընթացքը, կտրիճի անվերջ շարժումները, հոգեկան տագնապը թէև նրան անընդհատ տաքացրել էին, զորոշի էր բարձրանում Վահանի մարմնից, բայց սառնաշունչ քամու բարձրացրած թիփին սառած ձիւնի հատիկները անվերջ խփում էր ամենի ղինուրի ճակատակին, աչքերին ու այտերին, կարծես նրան պատժելու նպատակով, թէ ինչի է նա այդ վտանգաւոր ժամին դուրս մնացել և հովերի դէմ պայքարի մտել:

Բայց պատերազմի անողոր Միհրը (Մարսը) չէր ընկճում ընդթեան ոչ մի խստութիւնից, նա իր ցանկութեան հասնելու համար իր քաջարի բազուկները մղում էր աջ ու ձախ, առանց նկատի առնելու ժամանակն ու ժամը: Իսկ անձնէր Վահանը իր երկրպագած գերագոյն Միհրի հրամանը ժամանակին տեղ հասցնելու, հղբայրակիցներին զգաստացնելու և զգուշացնելու համար, անվհատ դուրս էր եկել Միշկինից, որ եօթը վերստ ճանապարհը կտրէ գիշերւան մէջ, անցնելով սար, ձոր, ապառաժ և վտանգից ազատէ բախտակիցներին:

Վահանը անցել էր վեց վերստն առանց փորձանքի. մնացել էր վերջին վերստը, հասնելու Հանագեօզ, յանկարծ կափանակի դաշտի կողմից երեք գնդակ սուլելով իրեն եկան, կողքից անցան, սահեցան, գնացին խրեցան սարի լանջը, առանց որևէ ֆլաս տալու: Վահանը շւարեց, չէր իմանում ինչ ընթացք բռնել: Նա փոխանակ ձեռքը հրացանին տանելու, իր խորհրդաւոր սուլիչը բռնեց և երեք անգամ շատ խիստ կերպով սուլեց:

Դեռ սուղոցը չէր վերջացրել, որ երեք գնդակ նորից հասան ու անցան իրենից շատ հեռու, առանց ֆլասի: Վահանն իսկոյն ըմբռնեց, որ թշնամիներ են գալողները, քանի որ սուլիչի ձայնին գնդակներով պատասխանողները չէին կարող ընկերներ լինել: Ուստի փոխանակ հրացանը վերցնելու, նա ձիու սանձը բլուրի լանջի կողմը ուղղեց, բարձրացաւ և ձիուց ցած գալով, մի մեծ ժայռի ետև պատսպարեց: Բլուրից բոլորովին լաւ էր երևում Հանագեօզ գիւղը, իր ընկերների բնակարանը, որի կողմը մի գնդակ արձակելուց յետոյ, նորից ձեռքն առաւ սուլիչը, երեք անգամ սուլեց ամենայն խստութեամբ, որպէսզի ձայնը հասնի ընկերներին:

Մինչ այդ երեք-երեք գնդակ արձակողները, լսելով սուլիչի և գնդակի ձայնը ուղղեցան բլուրի կողմը, Վահանի խելօք ձին զգալով վտանգը, նոյնպէս պառկեց քարի ետևը ձիւնի վրայ, որպէս զի թշնամու գնդակի դոհ չըգնայ: Վահանը իսկոյն հրացանը ձեռքն առաւ, կեանքին սպառնացող վտանգը նրա աչքերի լոյսը քառասուն անգամ զօրեղացրաւ, նա թըշնամիներից մէկին ուղղեց գնդակը և գլորեց: Աղմուկը սաստկացաւ, ձիաւորների քրդական աղաղակները նրանց մատնեց և մէկի երեքի փոխարէն յանկարծ եօթը գնդակ միասին սլանալով եկան և Վահանի ապաստանած ժայռին բաղխեցան: Վահանի գնդակներն իրար հետից թէև գնում էին, բայց քրդերը կրակելով շատ էին առաջ գալիս:

Զգաց Վահանը, որ բազմաթիւ են հակառակորդները. մի սոսկալի քրտինք շարեց նրա ճակատին, բայց նա անվհատ արձակում էր իրար հետից գնդակները: Վահանը բլուրին մօտեցող երկրորդ քրդին էլ գլորեց, բայց դեռ վեց-եօթ սև մարմիններ դարձեալ ծածանում էին սպիտակ ձիւնի վրայ: Նրանք ձիաւոր էին և նետի արտգութեամբ առաջ էին գալիս: Վահանի փամփուշտակների գնդակները դատարկում, թափւում, սպառւում էին, այնինչ քուրդ ձիաւորները նրան շրջապատել էին հարիւր սաժէն հեռաւորութեամբ, մտել էին քարերի ետևը և գնդակոծ էին անում:

Սարսափեց Վահանը, երբ մի շոշափիւնով նկատեց, որ իր փամփուշտակաւում 8—10 փամփուշտ էին մնացել: Նրան յանկարծ շփոթեց այն միտքը, թէ որքան կարճ ժամանակում նա հարիւր յիսուն փամփուշտ էր փչացրել և մի—երկու բալէից կարող էին դրանք էլ վերջանալ: Նա այդ սոսկալի մտքից բորբոքւած ամենայն ուժով երրորդ անգամ երեք անգամ սուլեց և մի գնդակ էլ զոհեց թշնամիներից մէկին, որ խիզախ կերպով առաջ էր գալիս:

Այս անգամ զոդացել էր նրա բազուկը, թշնամին ոչ միայն չընկաւ, այլ ոռնալով գոռաց ու հայոյեց: Այս ձայնի վրայ մնացեալ քրդերն էլ ոգևորւած առաջ եկան, վրայ տւին, որ գնան մօտից խփեն Վահանին: Կտրիճն անվհատ, գցեց ու գցեց մինչև վերջին գընդակը: Երբ վերջին գնդակը ձեռն առաւ յուսահատ ղինուրը, որ ուղղէ թշնամուն գոնէ մի երրորդին էլ տապալէ, յանկարծ սուլիչի երեք խորհրդաւոր ձայնով արձագանք լսեց, որը հոգով և արիւթիւնով վերածնեցրեց Վահանին: Որքան որ ոգևորեց այդ խորհրդաւոր սուլիչից Վահանը, այնքան ահաբեկեցան քուրդ ձիաւորները, որոնց ուշքն ու միտքը կենդրոնացան Հանագեօզի կողմից հասած սուլիչի ձայնին: Վահանը իր վերջին գնդակը չըկարողացաւ արձակել, նա այդ պահում էր ծայրահեղ ճգնաժամի համար. իսկ քրդերը չէին համարձակւում առաջ շարժւելու:

Յանկարծ Հանագեօզի կողմից մի գնդակ հասաւ և գլորեց երրորդ քրդին: Քրդերն ունոց բարձրացրին և նորից կրակեցին Վահանի կողմը: Երկրորդ և երրորդ գնդակները թէև զուր անցան, բայց չորրորդ գընդակով օգնութեան հասնողը չորրորդ քրդին էլ գլորեց: Այս որ տեսան քրդերը, իրար կոչ անելով հաղարձան և ուղղեցան դէպի Կապանակ, Կազակը քրդերին:

հալածելու համար մի քանի գնդակ ևս փչացրեց նրանց հոտից և դառնալով Վահանի կողմը դուռաց.

— Այդ հիվ է, պառօն ինչ է...

— Ես եմ, Իւան, ես եմ, պառօն է «Արսօ»:

— Վահան, այդ դու ես:

— Ես եմ, Իւան, ես եմ, միթէ ձայնիցս չըճանաչեցիր:

Իւանն անմիջապէս ձին մտրակեց բլուրի կողմը: Վահանն արդէն ձին նստել էր, նրանք գրկեաժ իջան բլուրից և գնացին Հանագեօզ և Վահանը հրամանը հասցրեց կազակներին հրամանատարին:

Վահանն ու Իւանը վաղուց շատ մտերմացած էին, բայց այդ օրւանից այնքան իրար սիրեցին, որ իրար համար հոգի էին տալիս:

Այդ օրւանից անցել էր ձիշտ ինն օր: Իւանն ու Վահանը դարձեալ Հանագեօզումն էին և այնքան մտերիմ էին ապրում, որ բոլոր ընկերներին նախանձն էին շարժում: Հանագեօզում երկու հարիւրի չափ կազակ կային, երկու դրա չափ էլ կամաւոր զինուոր: Նրանք այդ կենակցութեան մէջ այնքան էին մտերմացել, որ նրանց մէջ եսական, սեպհական ոչինչ չէր մնացել: ամեն բան բոլորինն էր, ամեն ինչ ընդհանուրին էր պատկանում: Ուտում էին, խմում էին, հսկում էին, ծառայում էին ու՛րքան կարող էր և ինչքան հնարաւոր էր: Նրանք այնպիսի խիզախ յարձակումներ էին անում չըջկայ քուրդ գիւղերի վրայ, որ նրանց համար ոչ խորովածն էր պակաս, ոչ եղն ու ձուռն, ոչ հացն էր պակաս, ոչ էլ թանի սպասը: Միայն ձանձրանում և զայրանում էին, թէ ինչի՞ դորապետները հրաման չեն տալիս, որ գնան Հասան-Կալա և Արզուման:

Մի գիշեր, լուսադէմին, երբ բնակարանների մէջ քնած էին զինուորները և կոզակները գիշերը դուրսը հսկում էին, կոզակի սթափեցնող պատերազմական փողը Գարբիէլեան փողի նման քնոտածներին ոտքի հանեց, բարձրացրեց, հագնւած և առանց հագնելու դուրս բերեց տներից, որոնք հրացանները ձեռքերը փողոց ելան: Քրդերը և թուրքերը Կափանակից հեկել էին, որպէս զի Հանագեօզի կոզակներին և զինուորներին կոտորեն: Իսկոյն փողերն հնչեցին, հրամանատարը խրախոյս կարգաց նրանց և բոլորը աւելի նման միասիրտ և միահոգի թուրքերի և քրդերի վրայ պըրժան:

Նրանք գնում էին, նրանք վազում էին թշնամու գէմ մթութեան մէջ, առանց գիտենալու, թէ ուր են գնում: Թշնամին վրայ էր տւել եօթն անգամ աւելի մեծ թուղ և ծրագրել էր բոլորին կոտորել: Կազակներն ու զինուորները չըգիտէին ոչ նրանց թիւը, ոչ էլ նրանց բռնած դիրքը: Տներից դուրս գալուց յետոյ, նկատեցին, որ թշնամին գիւղ էլ է մտել և կտուրներին դիրք բռնել: Թուրքերը, մանաւանդ դարան մտած քուրդերը այնպիսի կրակ էին թափում մթութեան մէջ, որ քաջքերին անգամ կարող էին մոլորեցնել, բայց մեր քաջերը՝ կազակներն ու զինուորները անվատ գիւմեցին այն բլուրը, ուր Վահանն ու Իւանը ինն օր առաջ չորս քրդի տապալել և ընկերներին հալածել էին:

Այնպիսի գրոհ տւին, որ քրդերից ոչոք սիրտ չարաւ նրանց դէմ դուրս գալու, այլ կողմնակի դիրքերից սկսեցին գնդակներ տեղալ: Երբ մերոնք դիրք դրաւեցին և հրացանները դարձրին թշնամու կողմը, հինգ տաս լոպէտում այնքան քուրդ կոտորեցին, որ քան իրենք կորուստ ունեցել էին մինչև դիրք մըտնելը: Կազակ կամանդիրը երբ նկատեց, թէ թշնա-

մին իրենցից չորս-հինգ տնգամ բազմաթիւ է, անմիջապէս կազակներ ուղարկեց Միշկին, օգնութիւն, հրէտ և գնդացիւ պահանջեց: Մինչև օգնութեան հասնելը երեք ժամ այնպիսի տագնապալից, արիւնահեղ և բոցավառ հրացանաձգութիւն ունեցան, որ թշնամիները իրենց անհամեմատ մեծ ոյժով չըյանդգնեցին վրայ գալու, խշտիկի կուր մտնելու:

Լոյսը բացւելուց յետոյ, երբ լիովին իրար տեսան կուռղ ոյժերը, թուրքերն ու քրդերը կատաղութիւնից այնպէս վրայ տւին, որ իրարից միայն հարիւր սաժէն հագիւ հեռաւորութեան վրայ էին գտնւում: Տարաբախտաբար մերոնք մթութեան մէջ դընդակ շատ էին փչացրել և փամփուշտակալների մէջ պաշար չէր մնացել: Երեւի քրդերի ու թուրքերի մթերքն էլ սպառւել էր, որ սիրտ չէին անում մօտենալու, շրջապատելու մերոնց: Այդ երեք ժամում այնքան դիակ էին թափել սպիտակ ձեան սաւանի վրայ, որ նա նախշւել էր սև ու կարմիր գոյներով և սոսկում էր տարածել վայրենաբարոյ քրդերի սրտում:

Յանկարծ Միշկինից հասան հրէտներով և գնդացիներով կազակները, այնպիսի կրակ շաղ տւին, որ թուրքերի երկու թաքուրը փախաւ դէպի Կապանակ սոսկալի վազքով: Մերոնք նրան հալածեցին, հալածեցին մինչև Կապանակ և կրակի բռնեցին թշնամուն պատասպարաններում: Երբ թուրքերը տեսան, թէ հնար չունեն ազատելու ուղղւեցան դէպի Եաղան: Արդէն ուշ էր, երբ կրակի էին մատնւած Կապանակի քրխերը, այլևս ժամանակ չըկար թշնամու հալածանքը շարունակելու: Բայց հալածողներից մի խումբ ոչ միայն հասել էր Եաղան, այլ անցել էր Հովւի կարմունջը: Հարկաւոր էր սրանց հտ կանչել:

— Տղիք, ասաց կամանդիրը, եօթը կարիճ է պէտք, որ գնան և հտ կանչեն հեռացած կազակներին և զինուորներին: Ո՞վ է ցանկանում գնալ:

— Ես, ես, ասացին զինուորները և եօթն հոգի առաջ եկան:

— Ես, ասաց Վահանը նոյնպէս առաջ դալով:

— Արդէն եօթը հոգի կան, ասաց կամանդիրը, էլ պէտք չէ, իսկ դու գնա Կապանակի հտերի սարը, այնտեղ Իւանը իր երեք ընկերներով հսկում են, կանչի՛ր, թող գնան: Ուշ է, առաւօտ կարող ենք շարունակել հետապնդումը:

Էլ ուրիշ խօսք չուզեց լսել, Վահանը անմիջապէս ձին մտրակեց:

— Շուտ արիք, ես պիտի սպասեմ, մինչև հաւաքւիք բոլորդ էլ:

Այս խօսքերը չիմացաւ Վահանը: Նա ուղղւեց դէպի Կապանակ, հասաւ մոխրակոյտը և աղբիւրի մօտից ձորի միջով բարձրացաւ ցոյց տըւած սարը: Դարձեալ գիշեր էր, դարձեալ խաւար: Նորածին լուսինը շողացել էր ու անցել: Գնում էր Վահանը մենակ, առաջընթաց ձին նրան սլացնում էր դէպի նպատակ:

Յանկարծ նա լսեց ինչ որ հրացանի սուլոց որ անցաւ իր մօտից: Պորհրդաւոր սուլիչով երեք անգամ սուլեց Վահանն ու կանգ արաւ, պատասխանի սպասելով: Անմիջապէս երեք անգամ սուլոցով պատասխանը լսելուն պէս ուղղւեց ձայնի կողմը: Բայց նորից գնդակի տրաքոցը նրա քայլերը կաշկանդեց: Չէր իմանում Վահանը, թէ ինչպէս վարւի. դնայ, թէ սպասէ: Բայց կանգնելը յանցանք համարելով, ձին մտրակեց: Սարի լանջը բարձրանալուն պէս, նկատեց, որ մի խումբ քրդեր շարժւում են առաջ, տրաքացնում են իրենց հրացանները: Էլ սպասելու ժամանակ չէր, անմիջապէս ատրճանակի եօթը հարւածնւր տեղացրեց

իրար հտակից քրդերի կողմը, որոնց մէկի գազանային աղաղակից զգաց, որ վիրաւորւեց:

Քրդերը չը համարձակեցին ոչ ետ դառնալու, ոչ էլ առաջ շարժուելու, դէպի աջ գնացին դիրք բռնելու: Վահանը ամենայն ոյժով սուլեցրեց երկրորդ անգամ և գոռաց:

— Իւճն... Իւճն...

— Ես եմ, Վահան, ես եմ, Վահան, մօտ արի:

Վահանը հասաւ հէնց այն ըռպէին, երբ երեք քրդեր շրջապատել էին Իւանին և նիզակ էին ճոճացնում, իսկ Իւանի թուրը կարճ էր, ատրճանակն առանց փամփուշտի: Վահանն առանց վայրկեան անգամ կորցնելու այնպէս վրայ պրծաւ, որ քրդերը մոլորւած զլորեցին նրա ոտքերի տակ:

— Ծակոտիւր, ծակոտիւր, գոռաց Իւանն, դրանք երկու ընկերիս զլորեցին, մի խնայիր այդ գազաններին, ասաց, առաջ եկաւ կոխկրտելով արիւնահոս դիակները, գրկեց Վահանին:

Այնպիսի ջերմ համբոյրներով գրկեցան և եղբայրացան Իւանն ու Վահանը, որ նրանց էլ չեն կարող իրարից բաժանել դժոխային ոյժերը:

Արարիկ

Մայր Արարիկ գրկախառնում է իր փոքր Գուռ գետի հետ:

ԱՒԱՐԱՅՐԻ ԿԱՄ ՏՂՄՈՒՏԻ ՃԱԿԱՏԱՄԱՐՏԸ

ՌԱԶՄԱԿԱՆ ՏԵՍԱԿԵՏԻՑ

(Խօսուած Գրական-Գեղագիտական Սալօնում յունւարի 30-ին, Վարդանանց տօնին նւիրած հանդիսին)

Հայերի պարսիկների դէմ մղած դարևոր պատերազմների երկար շարքում 451 թիւ յունիս 2-ի Աւարայրի ճակատամարտը բռնում է բացառակի տեղ թէ այդ կռուում երկու կողմերից մասնակցող զօրքերի մեծ, թւի կողմից և թէ ռազմագիտական այն տաքտիկայի, որով ղեկավարեցին կռուողները, կռւի ընթացքում:

Եղիշէն այդ շրջանի և այդ կռւի պատմագիրը, Թանկագին, մանրամասն, կասկեք, մասնագիտական այնպիսի ցուցմունքներ է տալիս, որպիսին մենք չենք յիշում կլասիքական հայ և օտար գրողներից և ոչ մէկի պատմաւածքի մէջ, և դա առաջացել է նրանից, որ ինքը պատմագիրը զինուորական լինելով, անձամբ մասնակցել է Աւարայրի ճակատամարտին և Վարդանանց կռուներին: Աւարայրի ճակատամարտը տեղի ունեցաւ յունիս 2-ին—Աւարայրի դաշտում, Տղմուտ գետի (Արաքսի ճիւղ Մաքու գետի ձախ վտակը) աջ ափում, մի լայնարձակ և բաց տափաստանում, տարւայ ամենատաք ժամանակ, յունիս 2-ին:

Հայերը ճակատ էին հանել 66000 կռուողներ, որոնց մէջ գտնւում էին զէնքի բոլոր երեք տեսակները՝

այն է ա) հետևակը, որ զինւած էր տեգերով և սուսերներով բ) նետաձիգներ (стрелки), որոնք 200-300 քայլի վրայից աղէղներից թողած նետերով կատարում էին մեր ժամանակակից հրացանաձիգների դերը և, վերջապէս, գ) այրուձին (կավալերիա), որ նիզակներով ու սրերով էր կռուում:

Հայոց զօրաբանակի գլխաւոր հրամանատարութիւնը գտնւում էր հայոց զօրքերի սպարապետ և խաղի ճակատամարտի հերոս Վարդան Մամիկոնեանի ձեռքում: Զօրքը բաժանւած էր չորս զօրաբաժինների, որոնցից մէկի անմիջական ղեկավարը ինքը՝ սպարապետն էր, միւս զօրաբաժինները ունէին իրանց հրամանատարները: Ամեն մի զօրաբաժինն կռւի էր առաջնորդելու նրա հրամանատարը իր օգնականներով: Հրամանատարները և օգնականները հայոց նախարարական յայտնի տներէն էին. սրանք հրապարակ էին բերել այն ժամանակաւ լաւագոյն զինուորական մասը՝ այրուձին (կավալերիան),

Պարսից զօրքերի թիւը այդ ճակատամարտում 180-190 հազար էր, ուրեմն հայերից մօտ երեք ան-

դամ մեծ: Բացի հայերի ունեցած զորքի երեք տեսակ-
ներից, պարսիկները հրապարակ էին բերել նաև մեծ
թուղ փղեր, որ ապացոյց էր նրանց դաշտային ճակա-
տամարտի պատրաստութեան:

Պարսից զորաբանակի ընդհանուր հրամանատարն
էր Մուշկան Նիւսալաուրտը:

Պարսից զորապետները ղեկավարում էին կռիւը
նստած բարձր փղերի վրայ՝ հաստատուած աշտարակ-
դիտանոցներում, որոնք լաւ պաշտպանւած էին ամեն
կողմից: Սրանց վրայ նստած, 12-13 արշին բարձրու-
թիւնից: Սրանք հնարաւորութիւն ունէին՝ տեսնել ի-
րանց զօրաբաժինները, դրօշակներով ու այլ նշաննե-
րով սրանց այս կամ այն մասը շարժել, անել տալ
ուղղափոխական զանազան մանեօվրներ: Հայ զօրա-
պետները, որ նստած էին իրանց ձիերի վրայ, պաշտ-
պանւած չէին, և բացի այդ զուրկ էին լայն հորիզո-
նից և զօրաբաժինները ղեկավարելու հնարաւորութիւ-
նից:

Եւ այսպէս Աւարայրի ճակատամարտում երկու
կողմից մասնակցում էին մօտ 250000 կուռղներ, որ
պատկառելի թիւ է:

Պարսիկները, այդքան մեծ թուով կուռղներ հրա-
պարակ բերելով, յաջողութիւն կարող էին ունենալ եթէ
ճակատամարտ տեղի ունենար լայնարձակ դաշտում,
քանի որ միայն դաշտային ճակատում էր, որ նրանք
կարող կըլինէին ազատօրէն շարժել մեծ թուով զօրա-
մասեր և մանաւանդ փղեր, այն ինչ հայերը, ունենա-
լով փոքրաքանակ թուով կուռղներ, ամեն կերպ պէտ-
քէ խոյս տալին լայնարձակ դաշտից և գերադասէին՝
նեղ ճակատներ, կիրճեր, սարերի վրայի լաւ ամրու-
թիւններն ու դիրքերը: Այսինքն հայերը պարտական
էին մղել պարտիզանական կռիւ, որպիսի պայմանների
մէջ պարսիկները հնար չէին ունենայ մեծ շարժումներ
անելու, իսկ փղերը այդ տեղերում ոչ մի դեր չունէին
կատարելու:

Այս բանը շատ լաւ իմանում է Մուշկան Նիւսա-
լաուրտը, ուստի ամեն կերպ աշխատում է հայերին ի-
ջեցնել տալ լեռնոտ բարձրադիր տեղերից դէպի դաշտ:
Դրա համար նա գալիս բանակում է Տղմուտ գետի աջ
ափին՝ Աւարայրի լայնարձակ դաշտում:

Հայերը ընդառաջ են գնում պատերազմական այս
մանեօվրին և իրանց զօրքով գալիս բռնում են Տղմու-
տի ձախ ափը՝ պարսից բանակի դէմ առ դէմ:

Տղմուտը, որքան և աննշան և սակաւաջուր է,
մայիսին և յունիսի առաջին կէսին, երբ հալչում են
լեռների ձիւները և դրանից ու անձրևներից վարա-
րում է նա ու, դուրս գալով իր ափերից, բռնում է
150-160 քայլ տարածութիւն և տիղմով պատում ցած
ափերը: Դուրս հենց դրա համար էլ նա Տղմուտ է
կոչւել:

Տղմուտի ճակատամարտը սկսում է տուժաւորան
վաղ ժամ 4-ին, երբ օրը դեռ ևս զով է լինում:
Կռիւը երկու ափերից պէտք է սկսէին բնականաբար
նախ նետածիգները: Կռիւ սկզբում հայերի նետերը մեծ
կորուստներ են տալիս պարսիկներին, որոնք իրանց
մեծ թւի պատճառով կուռում էին խիտ շարքերով:
Հայերի այս աջողութիւնը սիրտ է տալիս նրա այրու-
ձիի մի մասին. սա անցնում է գետը և երկու կող-
մերից յարձակում է պարսից վրայ նիղակներով ու
սուսերներով: Սա կատարում է մօտ կէս օրին: Այդ
պահին պարսից զօրապետը դիմում է պատերազմա-
կան խորամանկութեան, նա յետ քաշւելու նշան է
տալիս իր զօրքին: Հայերը այդ ընդունում են նահան-
ջի տեղ և Վարդանը հրամայում է ամբողջ զօրքին
անցնել Տղմուտը և միանգամից յարձակւել թշնամու
վրայ, նպատակ ունենալով ուժեղ զրոհով ջարդել փախ-
չող թշնամուն: Այդպէս էլ կատարւում է. անցնում է
ամբողջ զօրքը Տղմուտը: Այժմ, երբ հայերի ետևում
գտնւում էր գետը, Մուշկանը հրաման է տալիս շուտ
գալ և ճակատել հայերի հետ այս անգամ արդէն շատ
մօտ հեռաւորութիւնից: Կռիւը ընդունում է ձեռնա-
մարտի կերպարանք, ուր նետերին գործելու տեղ չըկար,
այլ միայն սրերին ու նիղակներին: Եւ ահա պարսիկ-

ները իրանց գերազանց թուով ընկնում են հայերի վրայ,
մանաւանդ նրա ձախ թևի: Վարդանը, տեսնելով ձախ
թևին սպառնացող վտանգը, իր ձիաւորներով գնում է
նրան օգնութեան և այստեղ մահամերձ վիրաւորելով
ընկնում է:

Այդ ժամանակ առաջ են անցնում պարսից «Մա-
դեան» գնդի 10,000 ձիաւորները, ապա նաև փղերը:
Ճակատը ընդունում է օրհասական բնոյթ. յոգնած,
գետն անցնելուց, 8-10 ժամ տևող կռիւց, հայերը ան-
կարող են լինում դիմադրել պարսից պահեստի, աւելի
թարմ ոյժերին և, կորցնելով այս կուռում զօրամասերի
հրամանատարներին ու սրանց օգնականներին, լքում
են ու ցրւում աջ ու ձախ: Կռիւը աւարտւում է երեկոյ-
եան դէմ. հայերը յաղթւած էին, թողնելով այս կուռի
դաշտում 1036 սպանւածներ, որի ամենամեծ թիւը՝
133 հոգի ընկնում է Վարդանի զօրամասից. բացի
սպանւածները հայերը տալիս են մեծ թուով վիրաւոր-
ներ: Պարսիկները, չընայած, որ ունենում են հոգալի
թուով սպանւածներ, այն է 3544 մարդ և նոյն համե-
մատութեամբ էլ վիրաւորներ, սակայն նրանց դրու-
թիւնը աւելի լաւ էր, որովհետև սրանք ունէին մեծ
թուով զօրք իսկ զօրապետներից աննշան, միայն 4
հոգու կորուստ:

Աւարայրի կռիւը ծանր է լինում հայերի համար,
որ նրանք նոյն օրը դադարեցնում են և յաջորդ օրը
այլ ևս չեն շարունակում և դրանից յետոյ պատերազմը
ընդունում է պարտիզանական մի շարք յաջող ընդ-
հարուսների բնոյթ:

Եւ այսպէս հայոց զօրքերի գլխաւոր հրամանա-
տար Վարդան Մամիկոնեանը Տղմուտի կուռում, մեր
կարծիքով, գործել է հետևեալ ուղղափոխական սխալ-
ները

ա) որ ընդունել է ճակատը լայն դաշտավայրում,
ուր պարսիկների մեծաթիւ զօրքը ազատ շարժումներ
կարող էր անել:

բ) որ անցել է Տղմուտ գետը, և դրանով, յոգնե-
ցնելով զօրքին, նրա համար ստեղծել է նահանջի շատ
անաջող պայման:

գ) որ կուռում մասնակցել է ինքը անձամբ և իր
հետ նաև գլխաւոր զօրապետները՝ փոխանակ որ նրանք
միմիայն ղեկավարէին պատերազմը. մի բան որ կազ-
մում է զօրապետի պարտականութիւնը:

դ) որ չի պահել պահեստի զօրք և դրանց հրա-
մանատարներ, այլ միանգամից հրապարակ է հանել
ամբողջ զօրքը:

Բոլորովին ուրիշ կերպարանք կըստանար Վարդա-
նաց պատերազմը, եթէ հայերը հետևէին իրանց նախ-
կին տաքտիկային. այն է կռիւը պարսից հետ մղէին
մեծ մասամբ Հայաստանի լեռնային տեղերում, համե-
մատաբար փոքրաթիւ խմբերով, ուրիշ խօսքով մղէին
զուտ պարտիզանական կռիւ իրանց ծանօթ երկրում,
հրապարակ բերելով հայոց աննշան այրուձիին, աղեղ-
նաձիգներին և ամեն կերպ խոյս տալին պարսից գե-
րազանց ոյժերի մանաւանդ սուսերաւորների հետ կռ-
ւելուց:

Այդպիսի պարտիզանական կռիւներում հայերը
թէ այս ճակատից առաջ և թէ մանաւանդ յետոյ՝ Վա-
հան Մամիկոնեանի ժամանակ, ցոյց են տւել իրանց
արտակարգ ընդունակութիւնները և յաղթութիւնը
գրեթէ միշտ էլ տարել են, ու ստիպել պարսից արքա-
ներին լաւ պայմաններով հաշտութիւն կնքելու:

Ա. Երկաթ*)

*) Որպէս շնորհակալութիւն պ. Տիգրան Նազա-
րեանին, որի խորհրդով ես «Սալ-Ման» կեղծ-անունս
պատերազմական տեսութիւններս համար փոխեցի
Ա. Երկաթի, տալիս եմ նրա «Տարագին» հայկական
ամենապատմական այս ճակատամարտի մասին
մեր համաոտ տեսութիւնը:

Ա. Երկաթ.

Մենք մկրտեցինք Սալ-Մանին Աշոտ Երկաթ: Բայց նա հո-
մատաբար իր իսկական անունը Աշոտ, որ համարուէն է Աշոտ
Երկաթի, կրճատւում է և ստորագրում Ա. Երկաթ.

Տ. Ն.

ԱԿԱԿԻ ԾԵՐԵԹԵԼԻ

Վաթսունական թվականների հովերով հասունացած իշխան Ակակի Ծերեթելին ծնւել է իր հայրենի Սխւիդ գիւղում (Սաշխերի, Շորապան գաւառ) 1840 թ.

† ԱԿԱԿԻ ԾԵՐԵԹԵԼԻ
վստվոռն պատանի.

յունիսի 9-ին և այնտեղ էլ աւանդեց հոգին ներկայ 1915 թ. յունւարի 25-ին, լոյս 26 գիշերւայ մէկ ժամին:

Վրաստանի ամենասիրելի բանաստեղծ Ակակի Ծերեթելին մանկութիւնը անցկացնելով հայրենի գիւղում, մօր գգնանքների հետ ստանում է և մայր բնու-

թիւնից սկզբնական կրթութիւնը՝ սիրել գեղեցիկը, բնականը: Շաղկապւելով հայրենի ժողովրդի հետ, նա սկսում է ցնծալ ժողովրդի ուրախութիւններով և ողբալ

նրա վշտերով: Հայրենի աշխարհի հին-հին դարերից մնացած լեզուները, հէքիաթները, աղաթները, վարք ու բարքը՝ մանուկ Ակակու սրտին ու մտքին տալիս են կենսարար առատ նիւթ: Եւ ահա նա հայրենի գիւղից տեղափոխւում է նահանգական Գուլթալիսի գիմնազիան, այստեղ աւարտում է միջնակարգ դպրոցը, անցնում Պետրոգրադ, մըտնում համալսարանի արեւելեան լեզուների ֆակուլտետը: Համալսարանը, նամանաւանդ Ռուսաստանի վերածնութեան վաթսունական թվականները կռում-կփում են Ակակի Ծերեթելու միտքն ու սիրտը և 1862 թ. սեղարկում նրան իր հայրենիքը: Այդ օրւանից սկսւում է Ակակի Ծերեթելու բարգաւաճ ու բեղուն գործունէութիւնը: Իլիա Ճաւճաւաձէ, Նիկոլաձէ, Կազբէկ, Մաջարելի և այլն ձեռք-ձեռքի տւած սկսում են հայրենի աւեր կտուրի վերաշինութիւնը:

Շնորհակալ հայրենիքը երախտագիտութեան պաշտամունք է սարքում 1908 թ. դեկտ. 7-ին, կատարելով շատ փառահեղ նրա գրական գործունէութեան 50-ամեակը:

Փոքր ուշ Ակակի Ծերեթելին կարճ ժամանակով ճանապարհորդութիւն է անում Եւրոպայում: Վերջին տարիներս արդէն խախտւել էր նրա առողջութիւնը: Դեկտեմբերին Ակակին հիւանդացաւ գիւղում, նա կաթածահար էր եղել:

Անթիւ են Ակակու հրաշալի բանաստեղծութիւնները. ունի և բնական, պօլիմիկական շատ գրւածքներ:

Հայրենասէր բանաստեղծը վախճանւեց 75 տարեկան հասակում և հակառակ իր կտակի՝ թաղւել իր ծննդավայր գիւղում, կտակատարների, այրու և ժառանգների համաձայնութեամբ, Վրաստանի բոլոր գործոն մարմինների հրատապ ժողովը որոշեց տնիւնը ամփոփել Վրաստանի մայրաքաղաքում ս. Դաւիթ լեռան վրայ, բանաստեղծ-հրապարակախօս իշխան Իլիա Ճաւճաւաձէի գերեզմանի կողքին:

Աճիւնը կը ժամանէ Թիֆլիս, հինգշաբթի, ներկայ փետրւարի 5-ին: Քաւշէթի եկեղեցում կը մնայ մինչև կիրակի, ուր երկրպագութեան կը գնան երախտագէտ վրացիները, իսկ կիրակի կէսօրին համայն Վրաստունը, իր ներկայացուցիչներով, կուղեկցէ թանգագին դագաղը մինչև յաւիտենական իր օթեանը:

Բանաստեղծի գրական դէմքի հետ կը ծանօթացնենք մեր ընթերցողներին Տաւադի առաջիկայ էջեր նւիրաբերելով նրան:

Գրական-Գեղագիտական Սալօնը իր հերթական հանդիսաւոր երեկոյթը, ուրբաթ, փետրւարի 6-ին նւիրում է մեր եղբայրակից ազգի հոյակապ բանաստեղծի յիշատակին:

Մ Ա Հ Ա Ց Ո Ւ Ց Ա Վ

ՌՈՒԲԷՆ ՂՈՐՂԱՆԵԱՆ

Ռուբեն Ղորղանեան
† յունւար 1915 թ. Թիֆլիս.

Ուղղափառ Փօթի՝ ռուս-տաճկական սահմանի վրայ, վեց օր միայն կարողացաւ մնալ Թիֆլիսում և տարւաւ Երջին, դեկտ. 5-ին Գրական - Գեղագիտական Մալոնում դասախօսեց «Հայաստանեայց եկեղեցու երգեստութեան

Երաժշտագէտ Ռուբէն Ղորղանեանը
Պետրոգրադից գնալով

րական հիւանդանոցը, ուր և վախճանւում է ու յունւարի 24-ին թաղւում:

Ջաւադ-բեկ Բալուդեան
† 7 յունւարի 1915 թ. Արմաւիր

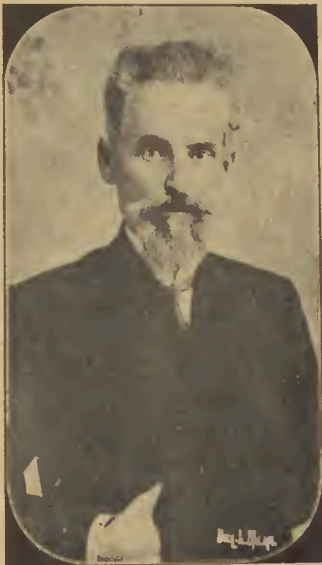
մասին»: Այս ուղագրաւորեցերատը ունկղիւր-նեբի կողմից արժանացաւ մեծ ուղագրու-

Յունւարի 7-ին, ճաշից յետոյ, բարձրանում է իր գաւակներին սենեակը և գնդակի մի հարձակումով վերջ տալիս իր մահականացւին նա, որ մահակութիւնից մինչև արիական կեանքը երգել է սէր, ճշմարտութիւն: Աղբիւրի Ակունքում ապագրւած է Ջաւադ-բեկ Բալուդեանի կենսագրութիւնը: Տարագր կը տայ նրա կենսագրութեան հետ և անտիպ բանաստեղծութիւնները, քարակտերիստիկը ու վերջին լուսանկարից և պատկերը: Հանգուցեալի այրուն հեռագրով յայտնեցինք՝ Աղբիւրն ու Տարագր ողբում են սիրոյ եւ ազատութեան երգիչ, իրանց անմոռաց աշխատակից Ջաւադ-բեկին: Բանաստեղծի յիշատակին կը նւիրեն Տարագրի մի համար եւ Գրական-Գեղագիտական Մալոնի հետրակում երկնայեանի մէկը:

Նկատեցինա Խաչատրյան Կրիստոփանի և իր որդի Ալեքսանդր Կրիստոփանի.
† յունւար 1915 թ. Թիֆլիս.

Թեան: Դասախօսը խոստացաւ, որ պատերազմի դաշտից Պետրոգրադ վերադարձին, կը մնայ Թիֆլիսում մի քանի օր և աւելի լայն ծրագրով կը տայ զեկուցում հայոց եկեղեցական երգեստութեան մասին: Եւ Փօթի հասնելուց, յիշաւ իր բազմոցն աշխատելու քանակով, ուղարկել էր մի շարք իր ձայնագրած ձեռագիր նոտաներից մեր աշխատակցուհի երաժշտագէտ-դաշնակահարուհի օր. Ուսաննա Տէր-Գրիգորեանին, որ վաղօրօք պատրաստէ այդ, իր դասախօսութեանը նւագելու: Սակայն ճակատագիրն այլ կերպ էր տնօրինել: Ընդունելու կողմէն ծանր վիրաւորւում է երաժշտագէտ Ռուբէն Ղորղանեանը, բերւում է Թիֆլիս գինւո-

Գրիգոր Իվ. Թոյիձե
† յունւար 1915 թ.

խօրեակին, կանչւում է իբրեւ պահեստի սպայ՝ պրապօրշչիկի աստիճանով, և նշանակւում Ստաւրօպօլում պահեստի վաշտի մէջ: Սակայն համաձայն իր ջերմ թախանձանքին տեղափոխւում է Կաբարդինեան դնդի մէջ և մասնակցում վերին Սարիղամիշ գիւ-

Նիկողայ Ալեքս.
Մելիք-Շաքնազարեանց
† 14 դեկտ. 1914 թ.
Սարիղամիշ:

Նիկողայ Ալեքս.
Մելիք-Շաքնազարեանց

Ռազմի դաշտում վ. Սարիղամիշ գիւղի մօտ դեկտ. 14-ին յաղթական մահով պսակեց Նիկողայ Ալեքսանդրեան Մելիք-Շաքնազարեանը: Ծնւել է Շուշում 1881 թ. ուր բնակւած դպրոցն աւարտելով, անցնում է Ռիգա և աւարտում 1913 թ. բարձրագոյն դպրոցը այնտեղի պօլիտեխնիկումում: Պատերազմի նա-

դի մօտ սարսափելի կռիւն: Միշտ առաջին շարքերում, ինչպէս անւանում են խելակարները զնդում, քաջարի սպան, իր պապենական թուրը ձեռքին, թշնամուն յետ է մղում, մեծ կոտորածներ անում, բայց և ինքն էլ ընկնում թշնամու գնդակից:

Տասնևհինգ օր ու դիշեր հերոսի դիակն է որոնում իր հարստատ եղբայրը՝ Միքայէլ Մելիք-Շահնազարեանը և վերջ ի վերջոյ գտնում մի խոր ձորի մէջ սառած դիակը: Ահիւնը բերում է Թիֆլիս և ամփոփւում Ոջաւանքի գերեզմանատանը:

Ղարաբաղում իր ծննդավայրում հայ-թրքական անմիտ ընդհարումներին քաջարի Նիկողայը, դեռ ուսանող, շրջանապետ էր ու Շուշու հայկական մասի պաշտպանութեանը անձնէր ծառայութիւններ արաւ:

Ղարաբաղի զաւակները յաւերժ կը պահեն իրանց սրտերում հայրենիքի պաշտպան, հերոս Նիկողայ Մելիք-Շահնազարեանի յիշատակը:

ԵԿԱՏԵՐԻՆԱ ԻՍՐԱԷԼԵԱՆ ԿՐԻՇՏՕՊԵՆԿՕ.

Միայն ուղղում չէ, որ մարդիկ մահանում են յաղթական պսակով, այլև ուղմի դաշտից հեռու, հայրենիքի պատւի ու խաղաղութեան համար մարտի գնացած հերոս վիրաւորեալներին սպասաւորողներ էլ նոյնպէս գոհ են գնում իրանց սիրալոյսով սպասաւորութեան ժամանակ: Սրանից մէկն է Եկատերինէ Կրիշտօպենկօ (ծագումով հայ, գեներալ Սանջանի դուստրը) տաճկական սահմանի վրայ նորերս վիրաւորւած գնդապետ Գեորգի Կրիշտօպենկօի ամուսինը: Աւարտելով Թիֆ. օրիորդ. ինստիտուտում ուսման ընթացքը, վառվռուն յոյսերով նետում է Եկատերինա Սանջան-Կրիշտօպենկօն հասարակական ասպարէզ և գործում ընդհանուրի համար: Նորերս Նաթուրուդի հիւանդանոցում, ուր ինքնամոռացութեամբ խնամք է տանում վիրաւորեալներին, վարակւում է բժաւոր տիֆով և վախճանւում 44 տարեկան հասակում: Հետը նկարաւոր իր Ալէքսանդր տղան է, որ նոյնպէս մեռնում է համարեա մօր հետ միաժամանակ և մօր հետ էլ թաղում Կիսլաօղսկում յունւարի 23-ին: Յուղարկաւորութիւնը Նաթուրուդից Թիֆլիս և ապա Եկատերին:

ՄԻ ՄՕՏԵՆԱՐ ՕՏԱՐԱԿԱՆ...

Օսարկան կանգնիր, լուռ կաց
Մի մօտեմար.
Երագների ու ւնրջի
Մարտի երգը թող մննջի...
Մաղիկներս են այսօր յանկարծ
Մտեմաբար
Հոգոյս խորքին արձագանքում,
Սիրս քաղում ցող արցունքում...

Խոր ունկնդրած վեհ համերգին,
Ես ուզում եմ, որ լռութիւնն անգամ մնջի
Ու հանգիստը չը շփոթի...
Մի՛ մօտեմար սուրբ պարսիզին.
Մահ կը սփռես վարդ յամբիկիս ու շուշանիս,
Որոնք իմ սեւ վիշտն են լալիս...
Անցից եմ ցողուն թովել,

Ակակի ծերեթելին ուսանող

ու Երկաթուղու կայարանը, կատարել է շուքով: Թիֆ. քաղաքը պսակ է դրել տաղաղին:

ԳՐԻԳՈՐ ԻՎ. ԹՈՅԻՁԷ

Թիֆ. Բաւաք. իրաւասու, յայտնի իր անձնէր գործունէութեամբ: Ձոհ է գնում բժաւոր տիֆն Նաթուրուդում յունւարի 21-ին: Թիֆլիս քաղաքը սրա յիշատակն էլ յարգում է: Քաղաք. խորհուրդը դրոււմ է Գր. Թոյիձէի օգտակար գործունէութիւնը և տաղաղին դնում պսակ:

Յոյզից նրան կերել թերթեր,
Նուրբ բաժակում իմ սեւ վիշտն է,
Տեղաւորել ու բոյր դարձել,
Որ մի օր երբ կեանքից յոգնած
Բաբախելուց սիրս դադրի,
Նրան դիմեմ, արցունքների
Երգում նուրբ հոգիս ապրի...

Դուն էլ մնջիր որպէս գիշեր
Քարցած անձայն,
Ես անմահը կուգեմ գրկել.
Երգին փարել սիրս անել...
Սիրել, ասել, աշխարհ ընկեր
Մոռցած համայն
Այն թով երգին ծնրադրել
Հոգիս նրան բերել նուէր...

Գ. Միքայէլեան

Մ Ե Ր Փ Ա Խ ՈՒ Ս Տ Ը Ս Ա Լ Մ Ա Ս Տ Ի Ց

(Մի էջ Սալմաստի հայոց ուսումն. ուսուցչի անտիպ օրագրից յատկապէս կազմած Տարագի համար)

Սոսկալի, չարագուշակ գիշերայ խաւարի մէջ մի աղեկտուր ձայն էր լսուում համր և խուլ շշնջիւնով։ Դա մի վիրաւոր շան վերջին, յուսահատական ճիչն էր, որ կարծէք թէ գթութիւն էր խնդրում, աղերսում էր խնայել կեանքը։

—Աղջի Սօնա, էտ անտէր շունը ոնց էր ոռնալի էս գիշերը, վճռւ, աղջի էնպէս զարգանդեցի որ... ասաց Վարդուհին, ձեռները իրար կցելով։

—Է՛հ դու էլ ինչ ես ասելի, ը՞նչի հմա ես վախենալի, պատասխանեց Վարդուհին անհոգ ծիծաղելով։

—Դէ կը տեսնիս թէ մի պան չը պատահի, ես իման ասեմ, որ մի փորձանք պիտի պատահի։

—Էհ, ջըհնամ, որ կը պատահի, մի օր եղել ենք մի օր էլ կը մեռնենք։

—Ախ քուլս գլխիդ, տիւ ինչ ես իմանալի, տու մէ գիծ գատ ես, Աստուած ազադի։

Հէնց այս խօսքերի վրայ ներս մտաւ Վահանը։

—Երանի ձեզ, որ էտքան միամիտ էք և ոչինչ չէք հասկանում աշխարհի խէրն ու շառից, ասաց ու նստեց թոնիրի շուրջ։ Ուրմիում կռիւ է։

Է՛հ, ջըհնամ, որ կռիւ է, խօ քրդերը չեկան մտան Հաֆթվան, միչև, որ Մահլամ, Սառնա, Հին քաղաք մտնեն, մենք կը փախնենք, աղջի ը՞նչի ես վախենալի Սօնա, տնաւեր, սաղ ըլնեն ուռուսները։

—Հա, բաս ուռուսները միշտ կը նստեն քեզ կը պաշտպանեն, ասաց Վահանը ծաղրելով Վարդուհուն։

—Աման Վարդուհի, ուռուսները որ գնացին մեր բանը բուրդ ա, վայ մեզ։

Ախ քիւլքաշ Գօ ասես են, որ ուռուս ախտելի դերմանին, շարտ գերմանին, թէ չէ թուրք ոչինչ։

—Սիրան ջան գերմանը շատ հեռու ա։ Շուտով փասափուսէդ կը թալանեն քիւրդերը վիզլտ էլ կը կտրեն, էն վախտ կիմանաս։

—Ջըհնամ, որ կը կտրեն։

—Հա, բաս, այդպէս է. մինչև, որ չըգան մի երկու հոգու չըսպանեն աչքիդ առաջ, դու չես հաւատալու։

Այսպէս տարավերջին, դեկտեմբերի 21-ի երեկոյեան Վահաննց հարեանները, ըստ սովորականի հաւաքւած, խօսում էին և ժամանակ անցկացնում, երբ յանկարծ Վահանը ականջը կախեց։ Ամենքը լռեցին։

Ժողով կայ, ասաց Վահանը, և դուրս թռաւ։ Հաֆթվանի եկեղեցոյ զանգերը հնչում էին վերին աստիճանի արագ և տարօրինակ կերպով։ Սօնան զարմացած հարցրեց։

—Աղջի, Վարդուհի, էս ի՞նչ վախտա ժողովի, մի պան կա ըստեղ, ասաց ու վախից սկսեց լաց լինել։ Եկեղեցու զանգերը կտրատում էին, ժողովուրդը աղմուկով փողոցները թափած, վազում էին եկեղեցոյ բակը իմանալու սոսկալի նորութիւնը, որ դեռ չիմացած, սարսափ էր ազդում ամենքի վրայ։ Արդէն պատերազմի սկզբից մի աղետալի գալիքի հեռանկարը երևում էր Սալմաստի երկնակամարի վրայ։ Մի րոպէից յետոյ տարածւեց, որ հեռագիր է եղել Խօյի ուսաց կօնսուլից՝ «Այսպալաղ պէտք է Սալմաստից դուրս գալ քրիստոնեայ ժողովուրդը մինչև ամսի 26-ը, հակառակ դէպքում մեր զօրքի դուրս գալուց

յետոյ թուրքերը եւ քուրդերը կարող են ընդհանուր կոտորած առաջացնել»։

Վերջին ժամն էր Պարսկաստանի գեղածիծաղ վայրերից մէկի՝ Սալմաստի, որի բնութիւնը օժտւած է հարուստ ու ճոխ տեւալներով։ Կարմրաթուշ հարսերն ու գեղանի աղջիկները, իրենց գոյնզգոյն շորերով, գարնանային ծաղիկների հետ երբ զարդարում էին Սալմաստը, Աստուածն անգամ նայում էր վերևից ու ժպտում։ Բայց աւաղ, այդ բոլորը իսպառ չքացան դեկտեմբերի 21-ից, այդ սև և չարագուշակ գիշերից սկսած։

Մինչ Սօնան լաց էր լինում և միւսները նրան սիրտ էին տալիս, Վահանը ներս մտաւ, վերցրեց հրացանը և դուրս թռաւ։ Մայրը վազեց նրա յետևից, բռնեց փէշը։ Տղան քրտնած և զարմացած կանգնեց, ի՞նչ ես ուզում մայրիկ։

—Ի՛նչ ես էրթալի որդի,—էթաս եմ Ուլա էշ վարձելու։—Ի՞նչի հրմա,—դէ հէրիք ա, մայրիկ։

—Ձէ, պըտի ասես

—Որ փախնենք տիարին ուռուսները էթաս են Զուլֆա, ասաց ու գնաց։

Այդ գիշեր ոչոք չըքնեց, բոլոր հարեանները իրար տուն հաւաքւած ողբում էին ընդհանուր ցաւը։ Անցաւ մի երկու ժամ, կէս գիշերն անց էր եկաւ Վահանը, վայր դրեց հրացանը և ասաց։

—Չըկարողացայ էշ ճարել, արդէն վարձել են։ Բացի այդ մի էշ 15 թուման. ես դրօգ, ձի, ֆայտօն տաս անգամ աւելի թանգ։ Հարուստները արդէն ճանապարհ են ընկել, վայ աղքատներին։ Ոտով, մայրիկ, ոտով պիտի գնանք, ճարչը կայ։

—Ախ, Վահան ջան, ձեռները գլխին խփելով ասաց մայրը. էս էրէխէքը, բա, քնց տանենք. էստոնք, էստոնք են իմ դարդը, էս ի՞նչ սև էր էկաւ մեր գլխին, մեռնէինք աւելի լաւ էր, քան թէ էս օրը տեսնէինք։ Սօնան լաց էր լինում թաշկինակը աչքերին դրած, փոքրիկ մանուկը օրօրոցումն էր գոռում, իսկ Սիրանունն ու Մարօն էլ մօր փէշերին փաթաթւած, դողում էին։ Վահանը մի կերպ աշխատում էր տղամարդութիւն ցոյց տալ։ Դէ հէրիք լաց լինէք, բաւական է,—աղջի երեխէն մեռաւ գոռալով, գնա ծիծ տուր։

Սօնան վազեց երեխի մօտ ծիծը տւեց։ Ապա երեխէն օրօրելով քնով արեց, ինքն էլ օրօրոցի կողքին ընկաւ։ Մայրն ու Վահանը սկսեցին կապկպել ամենաանհրաժեշտ իրերը, որ առաւօտեան խնդրեն հարեաններին, իրենց սայլերի վրայ գցելու։

—Ախ, մայրիկ, կուրծքս սարսափելի է, քրտնած պաղած եղայ։

—Աման Վահան ջան, ես քեզնից շատ եմ վախենալի, ի սէր Աստծու լաւ պահի քեզ։

—Է՛հ, մայրիկ դու սրանց դարդը լաց. ես ջըհնդամը, որ կը մեռնեմ։

Իւրաքանչիւր իր տեղից հանելիս խեղճ մայրը ուշափաթւում ու կըսկըծից չորանում։

Ախ, բալամ. որ մէկը տանենք ի՞նչ թահր տանենք. ով տանի. էս ինչ զուլում էր էկաւ մեր գլխին. սև խայնի քու մէքը։

Այսպէս կարծես թէ այս տունը իր անդամներով մահւան կախաղանի լինէր դատապարտւած: Սիրուշը վտղեց, սկսեց պինդ համբուրել իր փոքրիկ յորթի

Առաւօտեան մթնաշաղին ան ու սարսափի տակ սկսեց մի մեծ գաղթ դէպի Կովկաս: Մեծ մասը գնում էր ոտով, շորերը շաւակած, իսկ շատերը երեխաներ

ս ա շ լ ա ս տ

ՊԱՐՍԻԿ ՊԱՏԱՆԻ,

ԱՍՈՐԻ ԿԻՆ,

ՀԱՅ ԱՂՋԿԵՐԻ

ճակատը ու շոյելով գլուխը, լաց եղաւ: Մարօն վեր-
ցրեց իր բարձիկը, սկսեց համբուրել և դրեց թևի տակ,
թուրքերից փախցնելու համար:

գրկած և շաւակած:

Ճանապարհ ընկաւ Վահանը իր մօր, կնոջ և երե-
խաների հետ: Վահանը գրկել էր նորածին մանկան

և շալակել էր Սիրուշին, իսկ Մարոն գնում էր ոտով մօր հետ:

Այսպէս ահա խաւարեց Սալմաստի հայութեան արևը: Դուրս եկան ամենքը, անդառնալի խաւարը պատեց, ամայացաւ ամեն ինչ և այժմ միայն գայլերն են ոռնում, ագռաւները կըռկըռում: Քայլում էին բոլորը, քայլում էին դանդաղ, յոգնած, քայլում էին մերկ և աղեկտուր լաց լինում: Երկարաձիգ մի կալուան էր ընկել ձիւնապատ սարերի, ամայի դաշտերի, քարքարոտ տեղերի նեղ շաւիղների և լեռանցքների մէջ: Սահում, գլորում, ընկնում, ջարդում, ձիւնից ու բուքից խեղդում: Յետի մէջ միւսում, ցրտից սառում և քաղցից ու անհուն յոգնածութիւնից հետըզհետէ ճանապարհին էին փուռում երիտասարդ հարսեր, երէկւայ կարմրաթուշ օրիորդներ, կլոր ու թլմբլիկ երեխաներ, կեանքի բոռան տակ արդէն ծերացած պառաւներ ու ալևորներ: Իսկ այս բոլորի հետ քիւրդերի և թուրքերի սարսափը... Սրանք վազում են մեր ետևից սրիւր մերկացրած, շամփուրները տաքացրած:

Դժբախտ Վահանը հիւանդ էր... Հիւանդ էր թոքախտով: Հազիւ երկու ամիս էր, որ եկել էր իր հայրենիքում մի քիչ կազդուրւելու: Բայց աւաղ, կարծէք դժբախտութիւնը ճակատագրել էր նրան տառապել, տառապել յաւիտեան: Շնչակտուր, յուսահատ յաճախ կանգ էր առնում նա ճանապարհին, վայր էր դնում երեխաներին ձիւնի վրայ, նստում մի քիչ հանգստանալու: Կինն ու մայրը առաջ էին անցել, թէ յետ մնացել, նա չըզդիտէր: Ինքն էլ նայում էր յուսահատ, կարեկից աչքերով գնացողներին, որ գոնէ մէկը պթար և օգնէր: Բայց աւաղ, ամենքը համակւած էին իրենց անտանելի ցաւով. օգնել մէկը միւսին անկարելի էր թւում:

Վահանը ցաւը կրծքին, արցունքը աչքերին նորից շալակեց, գրկեց երկու երեխաներին և շարունակեց ճանապարհը: Նա քայլում էր դանդաղ, զգում էր անխուսափելի մահը, եթէ մի ձեռք չըհասնէր թեթևացնելու իր անտանելի, բայց քաղցր բեռը:

Երկրորդ օրն էր, որ Վահանը քայլում էր երեխաներն իր շալակին ու գրկին: Վերջապէս իրիկնադէմին երբ հասան մի սոսկալի ճահճահար տեղ, որ գտնւում էր Ոռից երկու վերստ հեռաւորութեան վրայ դէպի Սալմաստ: Սա մի ճակատագրական տեղ էր, ու շատերին էր վիճակւած մեռնել այդ սոսկալի ցեխի և ճահճի մէջ:

Սայլեր, դրօզներ թաղւում էին, թաղւում էին և կենդանիներ, որոնք սոսկալի տանջանքներով էին անշնչանում, վիզները գցած և աչքները հոռած մի կէտի:

Վերջապէս արևի, մեռելային պղնձի գոյն ստացած, շողերն էին միայն մարմրում մեռնողների դիակների վրայ: Վահանը դեռ ողջ էր. բայց նրա աչքերն էլ էին սկսել մթնել... Ընդհանուր ճանապարհը կորցրել էր. նա գնացել էր բուն ճահճների միջով և, և թաղւել, թաղւել մինչև մէջքը: Գրկի երեխան նոյնպէս խորասուզւել էր ճահճի մէջ և սառել: Սա ամբողջ երկու օր միայն շաքար էր ծծել:

Հետևեալ առաւօտը ոռւս մի քանի զինւորներ պատահմամբ այդ կողմից անցնելիս, երբ ճահճը սառել, քար էր դարձել, նկատում են մի մարդ չորացած ցեխի մէջ սառած, իր երկու երեխաներով:

Ձինւորները թշուառին հանում են ցեխից, գցում իրանց դրօզի (սայլի) վրայ և տանում Ոռի: Առաւօտը երբ կայարանից հետ մնացած մասը գալիս էր, գալիս էին և դժբախտ Վահանի կինն ու մայրը, սրան

նրան հարցնելով Վահանի և երկու երեխաների մասին: Այսպէս երբ Վահանի մայրը կանգնած հարցնում էր իրենց գիւղացիներէր մէկին, մի քիչ հեռից տեսնում է ոռւս զինւորների, որոնք գնում էին իրենց դրօզի հետ: Վազում են, որպէսզի նրանց հասնեն և խնդրեն նստելու դրօզում:

Սրանք հասնում են և տեսնում, որ դրօզը լիքն է ինչ որ ծածկւած բեռնով: Ձինւորները չեն թոյլ տալիս պառաւին և իր հարսին նստելու այդ դրօզում: Նորից ոտով շարունակում են ճանապարհը յոգնած, սրան-նրան հարցնելով Վահանի և երեխաների մասին:

Երկու օրից Վահանի մայրն ու կինը վերջապէս հասնում են Արաքսի ափը պարսից Ջուլֆա: Այնտեղ շատ հարց ու փորձ անելուց յետոյ իմանում, որ Վահանը յետ է մնացել և նրանք մի տեղ տեսել են բայց չեն յիշում թէ որտեղ: Յետ են դառնում մայրն ու կինը, բայց հեռում նկատում են մի ահագին բազմութիւն իրենց տեսած ոռւս զինւորների դրօզը շրջապատած: Նկատելով սրանց, շատերը լաց լինելով գալիս են ընդառաջ: Վահանի մայրը մի րոպէ շըջմում է և խելքը կորցրածի նման վազում այդ ամբոխի մէջ, քաջքում սրա-նրա շորերը: Հարսը խելագարւածի նման մաղերձ փետում, թռչում դրօզի վրայ ու սկսում քանդրտել... Երեք չորացած, փայտացած էակներ տեսնելով, նա գոռում է և իսկոյն բերնից սկսում է արիւն հոսել... Արիւնաքամ լինելով, անշնչացած, ընկնում է ամուսնու կրծքին: Իսկ սկսուրը խելագարւած, ձիւնի առաջն է կտրում, անդադար քրքջալով... Ամբոխն ու զինւորները հեկեկում են: Լաց եղան ամենքը՝ և քարերը և սարերը և լեռները և դաշտերը...

Բարի զինւորները հազար ու մի չարչարանքներով բերին մեռածներին և խելագար մօրը մինչև ոռւսաց Ջուլֆա, այնտեղ թաղեցին նրանց: Իսկ Արաքսը անցնելիս խելագար մայրը իրեն կամրջից վայր գցեց, անսպասելի կերպով զինւորների ձեռքից դուրս պրծնելով:

Ա. Զոհեանց

Թիֆլիս

18 յունւարի 1915 թ.

«Գ Ի Ր Վ Ա Ն Ա»

Ամպագարդ լեռանց անհուն խորքերից,
Հըպարտ ծագում է արևը արքայ.
Եւ իր ոսկեփայլ շողերով անբիծ
Գըրկում լեռների կատարներն հըսկայ:
Նա սպասում է. շուտով փառահեղ
Ծովը իր գիրկը կը բանայ նըրան—
Ջըրերի սըրտում անդորր ու անմեղ՝
Հանգիստ կը սուզւի արեգակ արքան...
Այնտեղ ցոլում է պատկերը իր ջինջ,
Այնտեղ հանգչում են յոյզերն իր հոգու,
Եւ, ողջ անցեալը հաշւելով ոչինչ,
Տարւիք տենչերի հոսանքով հուժկու...
Երանի նրան, ով լըքւած, յուսահատ,
Վաղանցուկ կեանքի տանջանքներից յետ,
Կը գըտնի մի ջինջ հոգի անարար,
Ուր սուզւի՝ անցեալն մոռանալով յաւէտ...

Մե-Դուզա

ՉՄԵՌԱՅԻՆ ՍԵՋՈՆԸ ԹԻՖԼԻՍՈՒՄ

Օ Պ Ե Ր Ա

ալյև տաւ Թիֆլիսի պահանջկոտ հասարակութեան մի շարք փայլուն, արտակարգ ներկայացումներ:

Սեզոնը վերջացաւ դիցուհի Վան-Բրանդտի և բարիտոն Բակկանովի փառահեղ գայտրեօլներով: Առաջնակարգ այս երգիչներին սեզոնիս արտիստները արժանաւոր լծակիցներ հանդիսացան:

Եւլախովն այս սեզոնիս առաջին անգամն է, որ ղեկավար է հանդիսանում այնպիսի մի բարդ ձեռնարկութեան, որպիսին է օպերան, այն էլ մեր Թիֆլիսում: Բայց նա պատուով աւարտեց սեզոնը և, իր նախորդի նման, ապացուցեց, որ տեղական արւեստագէտները աւելի աջողութեամբ կարող են տանել իրանց ստանձնածը, քան հեռւից եկած, նոյնիսկ մեծահռչակ անտըրպրիսները: Յետ նահանջեցէք թէկուզ Ֆիգների տարեշրջանը:

Սեզոնիս խմբի մէջ կային մի շարք արտիստներ, որոնք արժանի են ուշադրութեան և յարգանքի: Սրանցից մի քանիսը իրենց ամպլուայի մէջ աւելի մեծ բեմերի վրայ էլ ուշագրաւ կարող են համարուել:

Դերիփօրներ պալ. Տրուֆի, Գէս, մէկը իբրեւ հինաւուրց Թիֆլիսին ծանօթ, իսկ միւսը՝ միայն անցեալ տարւանից երկուսն էլ շատ յաճախ զմայլեցնում էին ունկդիրներին իրանց զգացումը, ճաշակը արտայայտելով լարերի միջով: Պ. Տրուֆի այս սեզոնին վաղուց մոռացւած հիանալի Ջիկոնդան նորից բեմ հանեց, որ շատ անգամ կրկնեց աջողութեամբ, նամանաւանդ իր՝ Տրուֆիի բենեֆիսին: Պ. Գէս իր բենեֆիսին դրաւ Չայկովսկու Օпричник-ը ու երևան հանեց իր ղեկավարութեամբ ադ օպերայում լուսաճա-

ճանչ, անդորր արւեստագէտի զգացումներ:

Ի՞նչ ասել հիւր տ. Վան-Բրանդտի և պ. Բակկանովի մասին:

Դիցուհի Վան-Բրանդտը այն երգչուհիներիցն է, որի սքանչելի դայլայիկներն անքան-այնքան սերտ խմորւած են իր մտքի ու սրտի հետ, և նրան լսողը չը գիտէ ականջները սրէ, թէ աչքերը: Լինելով բարձր գեղագէտ, տ. Վան-Բրանդտը իր արւեստը հասցրել է կատարելագործութեան: Չքնադ, բայց անպաճոյճ, հիասքանչ՝ բայց անբռնազբօսիկ: Դուք կարողու՞մ էք մեծ Տօլստոյին, չէ՞ որ նա խոշոռ գրիչ է, անսահման գեղ ու սքանչելի: Բայց նայեցէք նրա իւրաքանչիւր նախադասութեան, որքան անպաճոյճ, պարզ, հասկանալի ամենքին, սակայն

Օ. Մայստրեան
Դերասանուհի դր. Ընկ.

մէկը միւսից վեհ ու գեղ շարան-շարաններ: Տ. Վան-Բրանդտը երգեց Տրախասա, Լակմե և ՍիմիլիանՍափրիչ, Բոլոր ներկայացումներին էլ թատրոնում ասեղ գցելու տեղ չէր լինում, չը նայած տեղերի գները շատ բարձրացրած լինելուն:

Բարիտոն Բակկանով հանդէս եկաւ Ռուբինշտէյնի Դեւ-ում, Վերգու Ռիգօլեսսօ-ում Գուեօի Փաուսոն, Չայկովսկու Եւր. Օնէ-րիւ-ում, Պուչինիի Տուկա-ում, իր բենեֆիսին:

Պ. Բակկանով իր դերերին տալիս է ուրոյն շտրիխներ, պատկերացնում իր ճաշակի գոյներով: Բակկանով աւելի գեղագէտ է, քան երգիչ և սրա մեծ աջողութեան զաղտնիքը հէնց իր շարժւածքի ու ձայնը արւեստագետորէն հարթ մշակած լինելու մէջն է:

Վ ա ն - Բ ր ա ն ղ ս

Բակլանովի ՕՆԵԳԻՆ-ը, ղեկ երգելուց մի քանի օր էլ առաջ օրագրերում ակնարկված էր, իբրև նրա ամենափայլուն դերերից մեկը: Սակայն Բակլանով շատ ստոր էր նակովիկից: Իսկ չքնադուծեան, արտաքին փայլի, արտայայտութեան կողմից, նոյնիսկ Կամիսն-սկու չափ էլ չը կար: Օրժինալովիւնը, ինքնուրոյնութիւնը գովելի է, երբ չէ մեղանշում հեղինակի ստեղծագործած տիպի և ճշմարտութեան դէմ: Վերջին տեսարանում Տատիանի սենեակում, երբ սա յիշեցնում է:

Նքղանկութիւնը ո՛րքան մօտ էր, ո՛րքան հնազանդ... Բակլանովը ժպտեց և հիացմունքով, վստահ է կարծէք իր յաղթանակին: Մինչդեռ նա, ղեկ երէկայ պարահանդիսին Տատիանի վերաբերմունքից յետոյ, պէտք էր խորտակւած սրտով վիշտ տրտայայտէր և խորասուզւած իր թախիծի մէջ, սրտատրոփ, աղիողորմ իր անցեալը ողբալուց յետոյ, երբ Տատիանը իր անդառնալի վճիռն է դալայայում:

Բայց իմ նախագիրը ողբում է... պէտք էր իր վիշտն ու աղերսը փոխէր խրոխտանքի:

Գ Ր Ա Վ Ա Ն - Գ Ե Ղ Ա Գ Ի Տ Ա Վ Ա Ն Ս Ա Ն Ո Ն

Աւերաք, յունւարի 15-ին օգոստոսի 15-ին Պարոյր Արսնասեանի դատախօսութեան ամփոփումը

—Այն անմշակ հարստութիւնները, որ զողտնացած են թիւրքահայաստանի բնութեան մէջ, մինչև օրս ոչ միայն օրինական ձեւակերպում ու զարգացում չեն ստացել, այլ նոյն իսկ երեւան չեն եկել շնորհիւ Օսմանեան պետական ուժերի: Տնտեսական դրութիւնը երկրում մնում էր նախնական վիճակի մէջ և դուրս գլխաւոր պատճառը պիտի համարել տարրական երաշխաւորումների (гарантия) բացակայութիւնը, վարչական կազմակերպութեան թուլութիւնը և դատական կարգերի աննօրմալութիւնը: սկսեց իր զեկուցումը, պ. Աթանասեանը:

Այնուհետև անցնելով հայկական ութ վիլայէթներին, դատախօսը շեշտեց ազգաբնակչութեան բաժանումը և խտութեան աստիճանը, յիշելով, որ ազգաբնակչութեան խտութիւնը, համեմատական չափը անշափ յետաձայն է և վերջին տեղն է բռնում:

Ձուգադրելով ազգաբնակչութեան խնդիրը հողատիրութեան խնդրի հետ, Աթանասեանը ասաց, որ Տաճկաստանում սեպհակա-նութեան իրաւունքը այն տեսակէտով, ինչպէս այստեղ, գոյութիւն չունի: Հողային սեպհակաութեան իրաւունքը այստեղ ենթակայ է շատ պատահական երեւոյթների, այն է ուժեղի քմահաճոյքին, բռնակալի ցանկութեանը և այլն:

Աշխատաւորի և գիւղացու աշխատանքները ապահովւած չեն: այս իսկ պատճառով անհնարին կը լինէր սպասել արդիւնաւէտ գործունէութիւն մի աղպիսի երկրում, ուր աշխատանքի տէրը վստահ չէ, թէ ինքն է օգտուելու իր աշխատանքի պտուղներով:

Լեռնային հարստութիւնները ամալակ են. և նոյն իսկ բարձի թող արւած: Անտառները առանց կանոնաւոր տնտեսութեան ոչնչանում են և յետոյետէ անհետանում: Նոյն վիճակի մէջն է գտնուում այգեգործութիւնը և այլն:

Օսմանեան պետութեան հարկային սխտեմը, որ ամենախիստ կերպով ճնշում և հարստահարում է ժողովրդին կանգնած է ամենամանրաւարտ և նախնական սկզբունքների վրայ: Եթէ դուրան միացնէք հարկային սխտեմի տեխնիկական անկանոնութիւնները, իսկական պատկերը կը ստանաք այն դրութեան, որով իրականանում է հայկական վիլայէթների անտեսական կեղեքումն ու ճնշումը:

Երկրաւ տնտեսական անբարեկեցիկ և վատ վիճակին միասնում է ճանապարհների և հաղորդակցութեան և այլ միջոցների բացակայութիւնն ու կատարեալ անբաւարարութիւնը: Երկաթուղային գծերը միանգամայն բացակայում են: Եղած ճանապարհորդութիւնը տեղի է տալիս ձիաւոր ուղևորման: Այս հանգամանքով պայմանաւորւած է առևտրի ողորմելի վիճակը և ապրանքների փոխադրութեան կատարեալ դժուարութիւնը: Տնտեսական վատթար վիճակը պատճառ է դառնում ժողովրդի մեծ արտագաղթի:

Սակայն արդեօք տնտեսական անդադացած դրութեան ծանրութիւնը միատեսակ է զգացւում Տաճկաստանի ազգաբնակչութեան բոլոր սարերի կողմից. այս հարցին պատասխան տալու համար, հարկաւոր է քննել, թէ ինչով է զբաղւում այս կամ այն ազգային տարրը:

Դրդերը, որպէս խաշնարած և լեռնային ազգ, ենթակայ են տնտեսական ինքնօրինակ ճնշման: Որպէս էքզիլիկանտ երեք ճնշման ու կեղեքման պետութեան կողմից, քրդերը մասնաւորապէս կեղեքում և հարստահարում են հայերին:

Գալով նախավերջին պատկերի՝

Աւա՛ղ ու ա՛խիճ... որ մեր տիկիները ձեռք չեն քաշում, մանաւանդ գաստրալեօր արտիստներից, մինչև եօթ անգամ կրկնել չեն տալիս, այս անգամ գործը երեքով վերջացաւ:

Յանցանքի մեծ մասը պէտք է վերագրել և մեր բեցնեղեններին. սրանք սահման ու չափ որոշել չը գիտեն մէկին երկինք բարձրացնելիս, միւսին անդունդ գլորելիս: Խեղճ Տատիանան (տ. Մաքսիմովա) Լենսկին (պ. Բօգինսկի) այս երեկոյ կատարեալ կոր-ցրել էին գլուխները:

Յուսանք, որ առաջիկայ սեզոնին պ. Եւլախով, ինչպէս արդէն ազդարարում է, աւելի ևս ստւարացրած երգիչների և երաժիշտների մշտական խմբերը, կը շարունակէ աւելի ևս բաւարարել բազմապահանջ Թիֆլիսի երաժշտասէլներին:

Պիպա

Տաճիկ գիւղացին, որպէս երկրագործ, առաջադէմ է և հմուտ, բայց նրա առաջադիմութիւնը չի կարող առաջ դնալ, շնորհիւ կալ-ւածատէրերի կեղեքման ու նրանց բռնած բնական դիրքին:

Ասորիների վիճակը Տաճկաստանում անբաւարար է:

Յայերի ձեռքում կենտրոնացած է առևտրական գործը, Հայերի գլխաւոր պարապմունքը երկրագործութիւնն է: Հայերը այս ասպարէզում ցոյց են տւել և ցոյց են տալիս աշխատասիրութեան բոլոր ձևերն ու միջոցները. նրանք օրինակներ են տւել նախաձեռնութեան և եռանդուն գործունէութեան: Հայ երկրագործը իր սիրած տնտեսութիւնը կատարելագործելու համար արել է ամեն ինչ, գործադրել է բոլոր միջոցները, և սակայն նա միշտ կարօտ է եղել իր աշխատանքի ապահովութեանը, իր ստեղծած վիճակի երաշխաւորմանը. նրան միշտ շահագործել են, նրա ստեղծածը նրանից խլել են, նրա աշխատանքի արդիւնքը նրա-նից անցել է ուրիշի ձեռքը և տղպիսով հայը եղել է և շարունակու-մ է մնալ բազում դատող և զուրկ նստող: Դրան պիտի միա-ցնել նաև հայերի համեմատական հողագործի լինելը, նրանց ձեռ-քից արօտատիրների խլումը և այլն:

Բայց թէ ի՞նչ դեր են կատարում հայերը քաղաքում, այդ երևում է հետեւալից:

Տաճկական քաղաքացին իր բնորոշ դերը, իր յատուկ ֆունկ-ցիան ունի Թիւրքիայի պէս մի երկրում, ուր բացակայ են առևտրա-արդիւնաբերութեան բոլոր տեսակներն ու յարմարութիւնները: Այդ քաղաքացի գործողների շարքում հայերը խոշոր տեղ են բռն-նում: Նախ հայը առաջնակարգ արհեստաւոր է: Դրանից զատ առև-տրական ասպարիզում հայերը եթէ ոչ առաջնակարգ, յամենայն դէպս աչքի ընկնող դեր են կատարում: Հայը յայտնի է որպէս ճկուն և յարմարող առևտրական ու վաճառական:

Այս տեղեկութիւնները վկայում են, որ հայը գիւղում առաջադէմ է շինարար երկրագործ է, իսկ քաղաքում նա օտեղծա-գործող գործոն ոյժէ, կուլտուրական աշխատանքի ներկայացուցիչ, մինչ տեղական պայմանները, կեանքի ու գոյքի անապահ-վութիւնը, քաղաքական մթնոլորտի հարստահարող բնաւորու-թիւնը ապարդիւն են դարձնում հայի կուլտուրական գործերը, նրա առաջադիմութեան ձգտումները և ընդհանուր քաղաքակրթական թռիչքները:

Վերջը դատախօսը կանգ առաւ Կիլիկիայի տնտեսական վի-ճակի վրայ, շեշտելով արտահանման գերազանցումը. առևտրական ներմուծումը աւելի նւազ է: Յամենայն դէպս Կիլիկիայի դիրքը չափազանց նպաստաւոր է առևտրական կեանքի զարգացման հա-մար:

Վերջացնելով իր զեկուցումը, պ. Աթանասեան—ասաց.— Թիւրքիան շատ է հարուստ հում նիւթերով. նա լիքն է անմշակ հարստութիւններով, մինչ երկրում չը կայ կապիտալ, բացակա-յում է բանական տնտեսական քաղաքականութիւն (экономическая политика) և այդ պատճառով էլ երկրի տնտեսական վիճակը մնա-ցել ու մնում է անմիջեմալ պայմանների մէջ և նախնական տեսակների շրջանում: Այս է պատճառը և այն բանի, որ հեռագիտէ Տաճկաստանում նւաճումներ է սկսում անել եւրոպական կապի-տալն ու ինդուստրիան...

ԱՒՍՏՐԻԱԿԱՆ ԵՐԲԵՄՆ ՓԱՅԼՈՒՆ ԶՕՐՔԸ ԳԱԼԻՑԻԱՅՈՒՄ

Աւստրիական Քրանց-Ֆոլսէփ կայսրը հաւատարմութիւն է արեւրում Ռուսիայից, առաջարկելով
առանց այն էլ արդէն մերը, Գալիցիան ընդ միշտ զիջանելու մեզ:

ԱՒՍՏՐԻԱԿԱՆ ՀԵՇԵԼԱԶՕՐՔ

ԱՒՍՏՐԻԱԿԱՆ ՀԵՏԵՒԱԿ ԶՕՐՔ

ԱՒՍՏՐԻԱԿԱՆ ԹՆԴԱՆՕԹԱԶՈՐՔ ԶՕՐՔ

ՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ԳՐԱՍԵՆԵԱԿ

ԻՆՃԵՆԵՐ Տ. Ա. ԲՈՒԴԱԴԱՆԻԱՆՑԻ

ԲԱԳՈՒ

Առաջարկում է ամբողջ Կովկասի և Պարսկաստանի նամար ԴԻՋԵՆ ՇԱՐԺԻՉՆԵՐ (Մասնակցներ)

Երկրի ԿՕԼՕՄԵՆՍԿԻ ընկերությունների մեքենագործարանի: Հասարակ ՆԱԻԹԱՇԱՐԺԻՉՆԵՐ (Մասնակցներ)

անգլիական ԿՐՕՍՍԼԵՅ ընկերությունների գործարանից:

ԷԼԵԲՏՐԱԿԱՆ ՄԵԲԵՆԱՆԵՐ ամեն տեսակի

ՋՐՀԱՆ և ՋՐՄՈՒՂ (Նաստաներ) մեքենաներ:

ՋՐԻ ՏՈՒՐԲԻՆՆԵՐ, ՄԵԲԵՆԱՂԱՅՆԵՐ

ՍԱՌՈՅՑ ՊԱՏՐԱՍՏՈՂ մեքենաներ:

ԲԱՄԲԱԿ ՄԱԳԻՐՈՂ մեքենաներ

ԵՐԿՐԱԳՈՐԾԱԿԱՆ մեծ մեքենաներ. լոկոմոտիվներ ցորենի մաքրող մեքենաներ (մոլոտիկա) տրապորտներ և այլն

Երկրի, ամենաձին ամերիկական ԿԼԵՅ (Case) ընկերությունների գործարանից:

ԱԽՏՈՄՈՐԻՆԵՐ մեծ ճանապարհների վրայ աշխատելու համար, նոյն ամերիկական ԿԼԵՅ (Case) ընկ. գործարանից:

Վերսիլիցալ Տեխնիկական Գրասենեակը իր վրայ է վերցնում զանազան գործարաններ սարքել և գործի գցել իր միջոցներով, ինժեներներով և վարպետներով:

Դիմել՝ Баку, Техническая Контора инженера Т. А. Будагянц.

Արտասահմանից. Baco (Russie) Bureau Technique T. Boudaguian ingénieur. (12—6)

Մ Շ Ա Կ

44-ԴԻ ՏԱՐԻ

44-ԴԻ ՏԱՐԻ

ԳԱՂԱԲԱԿԱՆ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆ ԼՐԱԳՐԻ

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳԻՆՆ Է՝ 12 և 11 ամիսը 10 ռ., 10 ամիսը 9 ռ., 9 ամիսը 8 ռ., 8 ամիսը 7 ռ., 7 և 6 ամիսը 6 ռ., 5 ամիսը 5 ռ., 4 ամիսը 4 ռ., 3 ամիսը 3 ռ., 2 ամիսը 2 ռ.:

«ՄՇԱԿԸ» ունի սեփական քրթակիցներ արեւելյան և կովկասյան ռազմաքիմիկ վրայ—Վարաու և մոտակայ քաղաքներում՝ Կարս, Սարիղամիս, Բայազետ և այլն:

Պ Ե Ր Ե Ս Ի Ն Ե Ր

«ՄՇԱԿԻ» ՏԱՐԵԿԱՆ այն բաժանորդները, որոնք 1915 թ. համար (սկսած յունուարի 1-ից 1915 թ.) միանգամ կամ մաս-մաս վճարած կոնսնան 10 ռուբլի բաժանորդավճարը, կը ստանան 1915 թ. ընկացքում ՋՐԻՍԲԱՐ հետևալ նոր լոյս տեսնելիք գրքեր:

1) «Տանգումը» Մեծ վեպ ՇԱՀՐԱՐԻ, Նալկական յղարիտական կեանքից:

2) «Հայկական հարր», մէնաներով, մի

ստոր նամար, պատկերներով:

Ծանոթ. — Արտասահմանյան բաժանորդները պէ՛տք է հարկադրաբար համար պիտի ուղարկեն ճանապարհածախքը, որի քանակը կը յայտարարուի իր ժամանակին:

Մեր հասցեն՝ ТИФЛИСЪ. Редакция «МШАКЪ» Արտասահմանից՝ Tiflis, Rédaction du journal «MSHAK».

Բ Ժ Շ Կ Ա Պ Ե Տ

Տ. Գ Ե Ո Ր Գ—Բ Ե Կ Ե Ա Ն

(Вельяминовская, 8)

Ս. ՉԲԻ ՀԻԻԱՆԴ. ՄԱՍՆԱՆԴԻՏ

Ընդունելու թիվը { առ. 10—1 ժ. Կրեկ. 5—7 ժ. (5—4)

Դիմագրայի բարձր դաստիարակներից ունի մի աշակերտ սովորեցնում է ստորին դաստիարակների աշակերտների դասերը քի լեզուներից և քի տաղաններից:

Վ. ՃԱՐԸ ԱՄԵՆԱՆԱՉԱՓԱԻՐ

Դիմել՝ Курсы Ивния г. Броджи.

3—5

Дозволено воен. цензурой 1915 г. Тифлис.

Տ Ա Ն Ր Լ Ս Ո Ղ Ն Ե Ր Ի Հ Ա Մ Ա Ր

„Acousticons“

Երկ. սկսած աշխատանքները կարող են գործածել ակնոցներ, ինչպիսիք սկսած աշխատանքները, ծանր լսողները չը պիտի գործածեն աշխատանքի համար գործիք:

Կատարելագործված մեքենաներ Ամերիկա-Անգլիական ԱՄԵ-ՆԱՆՇԱՆԱԻՐ Փիրմայի ամբողջ Ռուսաստանի համար, սկսած Մոսկվայից հարավ, ներկայացնում են ստանձնել է պ. Տ. Նաղարեան, որին և ԲԱՅԱՌԱՊԷՍ արտոնություն է ստացել ընդունելու ԳՐՈՐԱՐԱՆԻ ԳՆԵՐՈՐՎ պատկերներ: Գործիքները կուղարկվեն Լոն-դոնից ուղղակի:

Պայմանները, իմանալու նմուշները տեսնել Գоловин. пр., 41. Մեքենան ակնոցի վրայ փորձելու համար պէ՛տք է վարել 3 ր. որը պատկեր տալու ղեկարգում կը հաշվի մեքենայի գնի մէջ:

Այցելուները պէ՛տք է կանխաժամայրութիւն ստանան գրա-տուր, ուղարկելով 3 ր. (0—4)

ПРОДОЛЖАЕТСЯ ПОДПИСКА ДО КОНЦА 1915 г.

~ НА ГАЗЕТУ ~

„ТИФЛИССКИЙ ЛИСТОКЪ“

Кромѣ телеграммъ „Петроградскаго Агентства“, ежедневно въ газетѣ будутъ помѣщаться: спеціальныя телеграммы отъ собствен-ныхъ корреспондентовъ о важнѣйшихъ моментахъ политической и общественной жизни какъ въ Европѣ, такъ и въ Россіи.

На западномъ театрѣ военныхъ дѣйствій у „Тифлискаго Листка“ нѣсколько корреспондентовъ. На турецкомъ театрѣ войны „Тифл. Листокъ“ имѣетъ собственныхъ корреспондентовъ въ Эривани, Карсѣ, Игдырѣ и Сарыкамышѣ. Собствен. корреспон. въ Теге-ранѣ, Тавризѣ, Рештѣ. Телефонограммы изъ Баку.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА:

Съ доставкой въ Тифлисъ: Съ перес. для иногородныхъ:

На годъ	5 р. 05 к.	На годъ	7 р. 05 к.
„ 6 мѣс.	3 „ 05 „	„ 6 мѣс.	4 „ 05 „
„ 1 „	— „ 75 „	„ 1 „	— „ 75 „

Лунза Альбертовна

ПРЕВИТЕРЯ

Возобновляет уроки Французскаго и Итальянскаго яз. группами и въ отдѣльности

(3—1)

Андреевская ул. № 6.

НИВА

ежегодный иллюстрированный журнал.

ОТКРЫТА ПОДПИСКА НА ПОДПИСЧИКИ ПОЛУЧАТЬ:

1915 г.

52 №№ журнала: повести, разск., картины, рис. въ краск., иллюстраци въ театра воен. дѣйствій.

52 КНИГИ, отпечатан- ные чет- кимъ шрифтомъ, въ которыхъ повести.

12 КНИГЪ ЕЖЕМѢСЯЧ. ЖУРНАЛА „ЛИТЕРАТУРНЫЙ И ПОПУЛЯРНО-НАУЧНЫЯ ПРИЛОЖЕНИЯ“

40 КНИГЪ „СБОРНИКА НИВЫ“, содержащихъ:

1-ю СЕРІЮ—18 КНИГЪ ПОЛНАГО СОБРАНІЯ СОЧИНЕНІЙ

Д. Н. МАМИНА-СИБИРЯКА.

ПОЛНОЕ СОБРАНІЕ СОЧИНЕНІЙ— въ 12 КНИГАХЪ

И. А. БУНИНА.

НОВОЕ ПРОИЗВЕДЕНІЕ (Оконч. повести „ЯМЛ“) въ 2-хъ КНИГАХЪ

А. И. КУПРИНА.

ПОЛНОЕ СОБРАНІЕ СОЧИНЕНІЙ— въ 8 КНИГАХЪ

М. МЕТЕРЛИНКА.

1 Генеральная карта средне-европейскаго и южнаго театра военныхъ дѣйствій, подъ ред. проф. Ю. М. Шокальского.

12 ММ „Ежемесячныхъ НОВѢЙШИХЪ МОДЪ“.

12 ЛИСТОВЪ выкроекъ и ри- сунк. рукодѣльн. работъ.

1 „ОТРЫВНОЙ ЕЖЕМѢС. КАЛЕНДАРЬ“ на 1915 г.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА „НИВЫ“ со всѣми при- логеніями на годъ: безъ доставки: въ Петроградѣ—6 р. 50 к., въ Москвѣ, у Печ- ковской, 7 р. 25 к., въ Одессѣ, „Орляна“—7 р. 50 к.: съ дост. въ Петроградѣ—7 р. 50 к., съ пересылкою во всѣ мѣста Россіи—8 р.

Адресъ: Петроградъ, въ Контору журнала „НИВА“, улица Гоголя, № 22.

Թիֆլիս, սպարան Ե. Աղանեան Պոլից. 7.